

पुस्तकाची

योजना व हेतु

ज्ञानपणापासून मला आपली संवयच की, दिसेल तें पुस्तक वाचावें आणि पुस्तक वाचता वाचता त्यातील सुंदर सुंदर शब्द व चागली चागली वाक्यें वहीत उतस्न ठेवावीत या शब्द मौक्तिकाचा व वाक्य भाणिक्याचा समग्र वर्षांपासून सद्गनच वाढत गेला, तो इतका की, त्याचें स्वतः पुस्तकच छापून घ्यावें असें मला वाटू लागलें. माझा ' गांधी-जीवन-चरित्रा ' मध्ये मी असें जादीरहि कस्न टाकलें की, ' मराठीतील भाणिक मोती ' या नावाचें एक पुस्तक मी लवकरच प्रसिद्ध करणार आहे. त्याला झालीं सुमारे दहा वर्षे. आता तरी तो ' लवकर ' उजाडला, म्हणून मला आनंद वाढत आहे.

शब्द-सौंदर्य व अर्थ-सौंदर्य या दोन्ही दृष्टींनीं सरमरणीय वाढणारे मराठी गद्याचे वेचे एकत्र गुंफण्याचा माझा हेतु आज अशत तरी सिद्धीस जात आहे. मराठीतील पद्य-वाङ्मयाचे उतारे समहीत करणारीं पुस्तकें पुष्कळ निघालेली आहेत श्री. परशुरामपततात्या गोडगोले याचें ' नवनीत ' हेंतर अशा ग्रथाची गंगोत्रीच ! तिच्या जलावर कैक साहित्यिक पुष्ट प्रसन्न होऊन गेले ! प्राचीन वाङ्मय मुख्यतः पद्यमयच म्हणून त्यातील उतारे सर्वांच्या मनीं-मुलीं धोळतात.

गद्य वाङ्मयाच्या वागतीतहि, आता मराठी भाषेची स्थिति सपन्न व लभिमामनाचीच आहे. महानुमावापासून ' मालाकारा ' पर्यंत गद्याचे थोडथोडे अक्षुर दृष्टीस पडतात, पण मालाकार चिपळूणकरांनीं गद्यवाङ्मयाचा जो वृक्ष मराठीच्या अगणात आणून लावला, तो आता ' शब्दाच्या फुलानीं व अर्थाच्या फळानीं ' चोहों अगानीं बहरून आला आहे आणि त्याच्या शाखा-उपशाखा विस्तारानें पसरत आहेत.

दृष्टि या ग्रंथाला सहजीव लाभली, असे अभिनव स्वरूपाचे पुस्तक प्रकाशित करण्यास, प्रकाशकाचे अंगी नव्या कल्पनेचे स्वागत करण्याची तयारी व साहित्याच्या सेवेची दृष्टि असावी लागते. ती धारण करून, सध्याच्या तीव्र मंदीच्या काळांतहि, हे पुस्तक 'दि टीचर्स आयडियल पब्लिशिंग हाउस लि.'चे व्यवस्थापक श्री. न. शं. कुलकर्णी यांनी प्रकाशित केले व माही दहा वर्षांची मनीषा पूर्ण केली, याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे. तसेच पुस्तकाचे चहिरंग कल्पक व सूचक चित्राने नटविल्याबद्दल श्री. भय्यासाहेब ओंकार यांचा मी आभारी आहे.

‘ महात्मा ’ मासिक, नांदगाव, पुणे २ }
ता. ७ नोव्हेंबर १९५३

दा. न. शिरने

मराठीतील

माणिक-मोती

● देशाचा, धर्माचा, व आचाराचा खरा अभिमान जागृत राहण्यास बोलणें, चालणें, लिहिणें, शिकणें व प्रचार करणें मराठींत झालें पाहिजे त्याशिवाय कर्तव्याचा पक्का व कायमचा ठसा आपल्या मनावर उमटावयाचा नाही.

● माया ही समाजाचें नग्न आहे; भाषा ही प्रचाराचें चाहण आहे; भाषा ही धर्माचें पुरस्कारण आहे. भाषेशिवाय मनुष्यप्राणी सभ्यत नाही उदार प्रचाराचे अक्षर ह्या अमृतक्षेत्राच तेवढे पुरतात. ह्या देवनेची मनोभावेकरून आराधना केली अमता सर्व काही प्राप्त होतें.

— इतिहासकार्य वि. का. राजवाडे (लेख-संग्रह भा. ३)

देवार्ची नाना रूपे

पवित्र नद्यांच्या रूपाने, विशाल पर्वतांच्या रूपाने, गंभीर सागराच्या रूपाने, वत्सल गाईच्या रूपाने, उमद्या घोड्याच्या रूपाने, दिलदार सिंहाच्या रूपाने, मधुर कोकिलेच्या रूपाने, सुंदर मोराच्या रूपाने, स्वच्छ व एकांतप्रिय सर्पांच्या रूपाने, पंख फडफडवणाऱ्या कावळ्याच्या रूपाने, धडपडणाऱ्या ज्वाळांच्या रूपाने, प्रशांत तारकांच्या रूपाने सर्वत्र परमात्मा भरून राहिला आहे.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

परमेश्वराचे संदेश

वारे हे भगवंताचे दूत आहेत. हिंदुस्थानांतील कांही वारे वरून पवित्र हिमालयावरून येतात, तर काही खालून विशाल सागराकडून येतात. ते आपणांस जागृत करतात, आपल्या कानांत गुणगुणतात. परमेश्वराचे अनंत संदेश त्रकोघटकीं वाऱ्याबरोबर येत आहेत, ते ऐक.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

गृहीचे पुस्तक

ही अपार सृष्टि म्हणजे ईश्वराचे पुस्तक आहे. या गृहीच्या सुंदर पुस्तकांत सुंदर अक्षरांनी परमेश्वर सर्वत्र उद्दिष्ट आहे.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

गीर्ति

सकळ कार्यामिथें अपनीर्तीचें भय बहुत वागवावें.

— रामचंद्रपंत अमात्य : (जाहापत्र)

महाराष्ट्राची भक्ति

वडिलाना ' तीर्थरूप ' म्हणतात. पितृस्थान हे एक महान् तीर्थ आहे. त्या दृष्टीने ज्या महाराष्ट्रात आपण जन्मलो आणि ज्याच्या माडीवर खेळलो-वाटलो; तो समग्र महाराष्ट्रच आपल्याला तीर्थरूप आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

मराठीची महती

ज्ञानेश्वरांची गोड मोड भाषा मला चाखावयास मिळाली याची मला धन्यता वाटते. मराठी भाषेच्या प्रांतात-महाराष्ट्रांत-माझा जन्म झाला, म्हणून मला धन्यता वाटते, कृतार्थता वाटते. धन्य ही मराठी भाषा, असे वाटते. ज्ञानेश्वरांची गोड भाषा माझ्या तोंडात बसावी, म्हणून पुन्हां मला जन्म प्राप्त झाला, तरी धन्यता वाटेल.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

देवमाणसांचे स्थान

आपल्या पशुवृत्तीवर जय मिळवून मनुष्यप्राणी किती उंच चढूं शकतो हे बुद्ध, सिस्त, तुकाराम वगैरे कित्येक महात्म्यांनी प्रत्यक्ष उदाहरणांनी दाखवून दिले आहे. पृथ्वीच्या पाठीवर सर्व देशात, सर्व जातीत, सर्व धर्मात आणि सर्व युगांत अशी देवमाणसे उत्पन्न झाली आहेत. यावरून हे निर्विवाद सिद्ध होते की, जर कोणताहि मनुष्य प्रयत्न करील तर तो त्या स्थानाप्रत पोहोचू शकतो.

— आचार्य कालेलकर : (जीवन आणि समाज)

गुरु कोण ?

गुरु ही फार थोर वस्तु आहे. मुलातील सुप्त चैतन्य तो जागृत करितो. तो मुलाच्या अतःकरणात शिगबन त्याना त्याचा दिव्य वारसा दाखवून देतो. उज्वल ध्येये त्याच्यासमोर तो ठेवतो.

— साने गुरुजी : (श्याम)

शिक्षणाचा उपयोग

शिक्षणाचा खरा उपयोग प्रत्येक धर्मातील माणसास आपापल्या धर्माचे काम जास्त चांगले करावयास समर्थ करण्याचे आहे. स्वधर्म, स्वदेश, स्वभाषा यांमदल शिक्षणाने एक प्रकारची आस्था व कळकळ लोकांचे मनात उत्पन्न झाली पाहिजे.

— लो. बाळ गंगाधर टिळक : (केसरी)

शिक्षणाचे फल

प्रत्येक मनुष्याचे अतःकरण हे एक दैवत आहे, पण ते शिक्षणाने जागृत झाले तरच त्याचा उपयोग. नाहीतर दगडी देवाप्रमाणे दगडी अतःकरणाचाहि उपयोगापक्षा उपद्रवच अधिक होतो.

— वि. स. खाण्डेकर : (काचन-मृग)

शिक्षणाचे उद्दिष्ट

गुरु नवीन काही देत नाही. जे असेल तेच प्रकट होण्यास मदत करतो. कोटलेल्या सुगंधाला बाहेर आणतो. जे वद्ध आहे ते मुक्त करणे एवढेच गुरूचे काम !

— साने गुरुजी : (आस्तिक)

ज्ञानाची लालसा

नवीन गोष्ट शिकण्याची ज्याची उमेद गेली तो म्हातारा.

— त्रिनोवा भावे : (मधुकर)

आईचे थोरपण

आईची पूजा म्हणजे वत्सलतेने उभ्या राहिलेल्या परमेश्वराची पूजा. माउली म्हणजे निस्सीम सेवेची मूर्ति. उत्कृष्टांतील उत्कृष्ट परमेश्वराची पूजा म्हणजे ही मातृपूजा आहे. आई या शब्दाहून आणखी उंच शब्द आहे कोठे?

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

आईची थोरवी

आई मुलाला जे अंगाई-गीत गाते, त्याला पाळण्यांत हलवितांना, मांडीवर निजवितांना, कुर्सीत थोपटतांना, खाद्याशीं धरून फिरवितांना, ज्या गोड गोड ओव्या म्हणते-त्यांत सारा सामवेद असतो, सारा गांधर्ववेद असतो. मुलासाठी जी शेंकडों औषधे आई जमा करून ठेवते, तिची ती बाळकड्याच्या सामानाची यादी-त्यांत सारा आयुर्वेद सामावलेला असतो. आई मुलाला ज्या कधी काऊ-चिऊच्या गोष्टी सांगते, राजा-राणीच्या गोष्टी सांगते, आवडती-नावटतीच्या गोष्टी सांगते, त्यांत सारे बाल-बाल्य असते. आई मुलाला कधीकाळी कळकळीने जे चार शब्द सांगते, त्यांत सारीं उपनिषदे असतात. ती त्याला फुलें दाखविते, फुलपांखरें दाखविते, गाई-गुरें दाखविते, कावळे-चिमण्या दाखविते, झारें-माटें दाखविते, चांदोरा दाखविते, त्यात सारे सृष्टीशास्त्र येते. आईच्या सभोवती सारीं शास्त्रे व सान्या विद्या, जणू येऊन उभ्या असतात. आईच्या वात्सल्यांतून सान्या कला निघाल्या, सान्या विद्या निघाल्या, सारीं शास्त्रे निघाली, आई म्हणजे बोधजननी, वेदजननी, आई म्हणजे ओम् !

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

मातृप्रेमाचा चंद्र

अनंत निळ्या आकाशाच्या पार्श्वभूमीवर लहानसा चंद्र मिरवितो, त्याप्रमाणे श्यामच्या स्वतःच्या कयांच्या पार्श्व-भूमीवर हा मातृप्रेमाचा चंद्र मिरवीत आहे.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

आईचें दूध

आईच्या दुधाची चव कांहीं न्यारीच असते. ते नुसतें दूध नसतें, त्यांत प्रेम व वात्सल्य असतें. म्हणून ते दूध बाळाला बाळसें देतें—तजेला देतें.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

आईची सर

समुद्रांत अनंत राने असली तरी मोल्याचें रक्षण शिंपल्यामुळेच होत असतें. त्याप्रमाणे या जगात कोट्यवधि बुद्धिमान् माणसें असली तरी आपल्या फारशा-न शिकलेल्या व साच्याभोळ्या आईची सर दुसऱ्या कुणालाहि येणार नाही.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचन-मृग)

आईवापांच उदाहरण

सूर्यचंद्रांना माहीत असो वा नसो, त्यांच्या किरणांनी कमळे फुलतात ही गोष्ट खरी. आईवापांना व इतर लोकाना माहीत असो वा नसो, त्यांच्या कृत्यांनी मुलांच्या जीवन-कळ्या फुलत असतात हे खरे.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

ज्ञान देणारी आई

मुलांच्या शिक्षणांत जास्तीत जास्त वांटो आई-वापांचा असतो, व त्यांतहि आईचा अधिक....खरी शिक्षणदात्री आईच होय. आई देह देते व मनहि देते; जन्मास घालणारी तीच व ज्ञान देणारीहि तीच.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

स्वदेशाचा चित्रपट

ज्यांतील कित्येक अत्यंत रमणीय प्रदेशांस 'अमरभूमि', 'नंदनवन', 'इंद्रमुवन', 'जगदुधान' अशा संज्ञा प्राप्त झाल्या आहेत, असा हा आमचा हिंदुस्थान देश आधिभौतिक संपत्तीत कोणत्याहि देशास हार जाईल, किंवा यांतील सृष्ट पदार्थांचा चित्रपट दुसऱ्या कोणत्याहि देशाच्या चित्रपटापेक्षां कमी मनोरम ठरेल असे वाटत नाही.

— प्रि. आगरकर : (मुखारक)

आमचे राष्ट्रीय पुढारी

ज्यांचे केस पांढरे होऊं लागले होते, ज्यांची सुट्ट उंचसर अंगकाठी कांहीशी वाकल्याचा भास होत होता असे तेजस्वी अंगकांतीचे व सुंदर नाकडोळ्यांचे पंडित जवाहरलाल; कांहीसे ठेंगमें, शाल पांघरलेले, राकट भासणारे, उग्र चर्येचे वल्लभभाई पटेल, देहाचें स्थूलत्व न जुमानतां एखाद्या अवलळ किशोरीप्रमाणें हालचाल करणाऱ्या, शुभ्र केसांच्या आणि गोऱ्या चेहऱ्याच्या आपल्या मत्स्याकृति डोळ्यांच्या नजरेनं, हास्यानं आणि सतत विनोदानं उल्हास पसरविणाऱ्या सरोजिनी नायडू; आणि या सर्वांच्या घोळक्यांत एखाद्या अधिष्ठात्री देवतेप्रमाणें पाय दुमडून डावा तळ्या टेकून शुभ्र गादीवर वसलेले गांधीजी.

— ना. सी. फडके : (उजाडलं ! पण रयं कुठें आहे !)

देशभक्तीचा मार्ग

✓ देशस्थिति सुधारण्याचा राजमान्य मार्ग म्हटला म्हणजे लोकांस ज्ञान-संपन्न करणें हा होय.

— विष्णुशास्त्री चिपळूणकर : (निबंध-माला)

स्वतंत्र भारताचें स्वप्न

स्वतंत्रतेचा उपभोग घेणाऱ्या हिंदुस्थानांत उत्तम ग्रंथकार, उत्तम कारागीर, उत्तम शिल्पकार, उत्तम अर्थ-शास्त्रवेत्ते, उत्तम तत्त्ववेत्ते, उत्तम चित्रकार वगैरे सर्व प्रकारचे उत्तम लोक निपजून त्यांनी हिंदुस्थान देशांत उत्तमांतील उत्तम करून ठेविला असता. एशिया खंडांत स्वतंत्रतेचा संरक्षक म्हणून हिंदुस्थानची ख्याति झाली असती.

— शि. म. पराजपे : (काळांतील निवडक निबंध)

स्वातंत्र्याची महती

स्वातंत्र्य नसलें आणि इंद्राचें नंदनवन मिळालें तरी तें शून्य ! स्वातंत्र्य नसलें आणि ऐरावत वसायला मिळाला तरी तो शून्य ! स्वातंत्र्य नसलें आणि कुवेराची संपत्ति मिळाली तरी ती शून्य ! स्वातंत्र्य हें आमचें अस्तित्व आहे, स्वातंत्र्य हें आमचें धन आहे.

— अ. व. कोल्हटकर : (संदेश)

स्वातंत्र्याचा फायदा

जे स्वतंत्र असतात त्यांना स्वतंत्रता मिळविण्याच्या कार्मी दुसऱ्यास मदत करण्याचा योग येतो. परंतु जे गुलाम असतात त्यांच्या कपाळीं दुसऱ्यांना गुलाम करण्याचेंच काम येतें.

— शि. म. पराजपे : (हिंदुस्थान आणि ट्रान्सव्हाल)

स्वतंत्र घर

“ ही मठीच माझा स्वर्ग आहे. कारण येथें मी स्वतंत्र आहे. येथें मिथेपणा नाही. येथें खाल्लेली मीठभाकर अमृताप्रमाणें लागेल, परंतु परक्याकडे खाल्लेली वासुंदा-पुरी नको.”

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

राष्ट्राचा जिवंतपणा

राष्ट्र जिवंत आहे की नाही यासर्वत्र साम्राज्य पसरले जिवंत राष्ट्रांतील तरुण त्याच्यासाठी फाटकी गोणपाटे, तयार असतात. टिकाणी ठिगळ्या

— वि. स. खाणूणी जोड देत
गसलेचे दिवे

कारागृहांतील प्रवेश

ये. सहज
योद्याच वेळांत चटण संपून सिल्हर जेलचा दे आया, आला. छोखंडी विजागऱ्यांच्या दाटा करकसं लागल्या त्या तुरुंगाच्या दाराचा जवडा उघडला. मी त्यांत घुसलो तो जवडा बंद झाला, तो पुनः अकरा वर्षांनी परत उघडला !

— वि. दा. सावरकर : (माझी जन्मठेप)

अधोर अलंकारांची शोभा

मी त्या भीषण भव्य तुरुंगाच्या दोन छोखंडी फाटकांच्या मध्यंतरी असलेल्या भागास भूपविण्यासाठी जे अनुरूप अलंकार धारण केलेले होते ते पाहण्यांत गर्व झालेला होतो. निरनिराळ्या प्रकारच्या हातकट्या एकांत एक गुंफून त्यांची ही हिडिस फुले भितीवर लावलेली होती. मोठमोठ्या पायबंद्या, दंडवेड्या, आणि मनुष्याच्या शरीरास काट देणारी अशीच अन्य आयुधे समोरच्या भागावर आंळीने लावकळत होती. त्या उमतेची एक शोभाच दिसत होती. त्या वेरॉनेट-बंदूक-वेड्या-हात-कट्यांच्या अधोर अलंकारांनी तो भीषण तुरुंग असा शोभू लागे की, जसा एकादा मांग उत्तम कपडे घाडून फांशी बावयास येतांना शोभतो.

— वि. दा. सावरकर : (माझी जन्मठेप)

स्वतंत्र भारताचे /

स्वतंत्रतेचा उपमाज-संवर्धक, समाज-रक्षक, समाज-
ग्रंथकार, उत्तम काजा होते, ते राष्ट्र वैभवावर चढते,
शास्त्रवेत्ते, उत्तम लागतात.
प्रकारचे उत्तम

उत्तमांतील

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

स्वतंत्रते- मातन्वरी

अन्व दगडात नाही, माणसांत आहे. दामांत नाही,
- धामांत आहे.

— वि. स. खांडेकर : (हिरवा चाफा)

श्रमाची प्रतिष्ठा

श्रमात आत्मोद्धार आहे. पुढाट घेण्यांत व पुढाट देण्यांत
पतन आहे. उन्हातान्हांत काम करणारा मजूर, रस्ते
झालणारा शास्त्र, मलमूत्र नेणारा भंगी, मेलेलीं गुरें फाडणारा
ढोर, वहाणा बाधणारा चांभार हे सारे आयतेखाऊ
लोकापेक्षां पवित्र आहेत, श्रेष्ठ आहेत.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

गीता

गीता म्हणजे आलस्याचा निरास, मोहाचा निरास,
विलासाचा निरास! गीता म्हणजे नैरास्याचा, स्वार्थाचा,
दंभ-मत्सराचा निरास.

— साने गुरुजी : (श्याम)

— सत्यावरील निष्ठा

ज्याचा आग्रह धरवा अशा जगांत सत्य ही एकच
— गोष्ट आहे !

— वि. स. खांडेकर : (सुखाचा शोध)

मजुरांची वस्ती

धूळ, धूर, आणि कचरा यांचे सर्वत्र साम्राज्य पसरले होते. कटक्याला बांधलेल्या दोरीवरून फाटकी गोणपाटे, फाटक्या गोधट्या, वाकळा, पचनीस ठिकाणी ठिगळ्या लावलेली लुगडी, त्या गलिच्छपणाला आणखी जोड देत होती काचेची चिमणी नसलेल्या डब्याचे घासलेटचे दिवे प्रत्येक खोलीतून धुराचे भपकारे सोडीत होते. सहज पाहिले असता खोलीत आग लागली आहे की काय, असा परक्या माणसाला भास झाला असता.

— भा. वि. घरेरकर : (धावता घोटा)

गरिबाची झोपडी

दिव्याच्या उजेडात मनोहरला काय दिसले ? स्वच्छ दारिद्र्य. कुडाला पाजवून आणलेले विळे, कोयते व कुन्हाडी लटकावल्या होत्या, शिक्क्यावरून दोन-चार भोपळे, कोहले व काकट्या ठेवल्या होत्या मागील बाजूला कोंनड्याचा झापा होता. कोपऱ्यात नाचणीची वारीकशी वणग होती. माळ्यावर दोन-चार भाताचे डणे. ते भात देखील नव्याचे होते कुटामध्ये लटीने लिपलेला एक पुटक्या आरशाचा तुकडा होता.

— र. वा. दिवे • (सराई)

कामगाराचे जीवन

बुणाचीहि घागर योटेरिहुत मारामारी, निदान शिवी-गाली झाल्याशिवाय भरलीच जात नाही. परळवरच्या ह्या प्रातःस्मरणाच्या मूपाळ्याच आवेत्त. या परळच्या बुरुक्षेनाला नळावरच्या भाटणापासून सकाळीं सुरुवात होते आणि सध्याकाळीं वाकाशगगेच्या तारड्या पा सेनन वरून घरी पात येणाऱ्या कामगाराच्या या उत्पवाची शेजारती होते.

— भा. वि. घरेरकर • (

श्रीमंतीचीं दुःखे

आज गरिवांचें सुख म्हणजे श्रीमंतांचा मत्सर असें झाले आहे. त्या श्रीमंतांचा मत्सर करण्यासारखे त्याच्या-जवळ आहे तरी काय ? त्यांना धड अन्न पचत नाही, खरें प्रेम मिळत नाही. ही का हेवा करण्यासारखी स्थिति आहे ? श्रीमंतांनीच गरिवांचा मत्सर करावा अशी स्थिति असते. त्यांना मोकळी हवा मिळते, दगडावर पटलें तरी गाढ झोप येते. श्रीमंतांना श्रमिकांचा हेवा वाटावा असें केलें पाहिजे.

— आचार्य विनोबा भावे : (भाषणे)

स्वावलंबनाचा मान

स्वावलंबन हा पाश्चिमात्य शिक्षणाचा पाया आहे. स्वावलंबनानें मान वर राहते, परावलंबनानें मान ग्वाळी होते. श्रमाशिवाय कांहीं घेऊं नये व कोणी श्रम केल्या-शिवाय त्याला देऊं नये.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

/निर्माण करा

काहीं तरी निर्माण करा.

विचार निर्माण करा.

धान्य निर्माण करा.

स्वच्छता निर्माण करा.

काहीं तरी मगळ असें, सुंदर असें, हितकर असें, निर्माण करा; तरच जगण्याचा तुम्हास अधिकार आहे.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

राष्ट्रोद्दारासाठी शिक्षण

ज्या राष्ट्राला आपले डोके वर काटावयाचें आहे त्याचें तें डोके पहिल्याने सुसंस्कृत झालें पाहिजे; म्हणजे तेथील लोक सुशिक्षित झाले पाहिजेत.

— शि. म. परांजवे : (काळांतील निवडक निबंध)

आमचे राष्ट्रीय ग्रन्थ

महाभारत आणि रामायण हे निःसंशय अद्भुत ग्रंथ आहेत. रामायण हें मधुर नीति-काव्य आहे, तर महाभारत हें व्यापक समाजशास्त्र आहे.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

चरित्र-ग्रंथांचा उपयोग

शील वनविषयाच्या आणि संदर्भनाच्या कामी अनुकरणीय श्रीपुराणांच्या यथातथ्य लिहिलेल्या चरित्रांचा फार उपयोग आहे.

— डॉ. के. कर्वे : (आत्मवृत्त)

सत्कार्याचा मुहूर्त

चांगले विचार फार वेळ टिकत नाहीत, तेव्हां ते तीव्र असतांनाच मनुष्याने चांगले कार्य उरकून घ्यावें.

— डॉ. के. कर्वे : (आत्मवृत्त)

निश्चयाचें बळ

शब्द नकोत, कृती पाहिजे, आणि तीहि निश्चयाची कृती पाहिजे. लोकमताचें बळ निश्चयात आहे, केवळ समुच्चयात नाही.

— लो. घा. गं. टिळक : (केसरी)

आचाराची शुद्धता

अमुक देशात किंवा अमुक जातीत जन्म होणे हे कांहीं मनुष्याच्या हातचें नाही. परंतु सदाचाराने किंवा दुराचाराने वागणे हे मनुष्याच्या हातचें आहे.

— भि. आगरकर : (सुधारक)

शुद्ध अंतःकरण

कोणत्याहि मनुष्याची योग्यता धंद्यावर अगर जातीवर अवलंबून नसून सर्वस्वी त्याच्या अन्तःकरणाच्या शुद्धीवर अवलंबून असते.

— लो. बाळ गंगाधर टिळक

(लो. टिळक यांची धार्मिक मते)

शुद्ध मन

ज्याचे मन किंवा अन्तःकरण शुद्ध तोच पुरुष उत्तम म्हणावयाचा.

— लो. बाळ गंगाधर टिळक : (गीता-रहस्य)

स्वच्छता हीच पूजा

शरीर हे परमेश्वराचे मंदिर आहे. हे मंदिर स्वच्छ व सुंदर राखणे, म्हणजे देवाचीच पूजा आहे. देवाने दिलेले नीट सांभाळणे यांतच खरा धर्म आहे. देवाने जी सेवेची जाधने आपणांस दिली आहेत ती नीट, स्वच्छ, सतेज व समर्थ राखणे हे आपले प्रथम कर्तव्य आहे.

— साने गुरुजी : (श्याम)

सत्संगतीचा लाभ

सत्संगति लाभायला जशी पुण्याई लागते, त्याप्रमाणे गोर मातापितरें, थोर भावंडे मिळायलाहि पुण्याई लागते.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

स्त्रियांचे गुण

स्त्रियांसारख्या कंठ्याळू स्त्रियाच. त्यांनीच शेंकडों खस्ता खाव्या. भारतीय स्त्रियांच्या कंठ्याळूपणाला व क्षमा-वृत्तीला एक भूमातेचीच उपमा शोभेल. दुसरी नाही. अशा थोर द्रिया ज्या घरांत असतात तीं मला राजळें, देवार्चीं मंदिरेंच वाटतात. त्या स्त्रिया ह्याच मी देवता मानतो व माझा माया त्यांच्या चरणीं नमवितो. दुसरी देवळें मला माहीत नाहीत.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

प्रेमाचें नातें

प्रेमाचें नातें ऐश्वर्यालाहि लाजवील. हें प्रेम जेयें नाही ते माझ्या-महाल व दिवाणखाने म्हणजे रमशानेंच होत.

— साने गुरुजी : (श्याम)

प्रेमाचें सामर्थ्य

तलवारीशीं लढवावयाची तर टालच. पण त्या ढालीचा सहन करण्याचा जोर तलवारीच्या मारण्याच्या जोरापेक्षां कमी पडतां कामा नये. दुस्मनाच्या सवाळांत जर पांच, शेर राग भरलेला असला, तर आपल्या जवाबांत पांच शेराहून कमी प्रेम नसावें.

— विनोबा भावे : (सधुकर)

जीवनाचें ध्येय

खरें असेल तेंच बोलावें. उदात्त असेल तेंच लिहावें. उपयोगी असेल तेंच शिंकवावें. देशाचें हित ज्यांत असेल तेंच करवें आणि परस्परार्थी जे स्वयं स्वरूप असेल तेंच चिंतीत जावें.

— शि. म. परांजपे (काळांतील निवडक निबंध)

प्रत्येकाची थोरवी

शेवटीं जगात दुसऱ्याजमळ आहे यातच आनंद मानावयास आपण शिकले पाहिजे. गार्धीना रवींद्रनाथ होता येणार नाही, रवींद्रनाथाना रामन् होता येणार नाही. आपण रडून काय होणार? शेवटीं अद्वैतातच आसरा आहे. जगात खाण्यापिण्याचें वैग्रम्य दूर करता येईल. परंतु चित्रकाराला जर गाणान्याचा हेवा वाटेल तर त्याच्यासाठीं कोणता साम्यवाद आणावयाचा? शेंडूला जर गुलामाचा हेवा वाटायला लागेल तर काय करायचें? शेंडूला पूर्ण पुत्रवयास आसरा देता येईल, गुलामालाहि वाग मिळेल. परंतु शेंडूचें वैशिष्ट्य गुलावाला लाभणार नाही, आणि शेंडूला गुलाम होता येणार नाही. गुलामानें शेंडूला म्हणावें, “तू किती छान आहेस?” “तूहि किती गोड आहेस?” असें शेंडूनें म्हणार्हे रामराम म्हणून एकमेकांस नमस्कार करावा रामराम म्हणजे तूहि राम व मीहि राम. तूहि गोड व मीहि गोड.

— साने गुरुजी * (श्याम)

थोराचें त्रिद

जो मरा निचारी आहे, ज्याला लोककल्याणाची खरी काळजी आहे, सत्य बोलणें व सत्यास धरून चालणें यातच ज्याचें समाधान आहे, अशानें क्षुद्र लोकांच्या अमृतेला, रागाला क्रिया उपहास्यतेला या मनास योग्य वाटेळ तें रेंच त्यास उचित होय.

— प्रि. आगरकर : (मुखारक)

संतांचा धर्म

किलविठ करणें हा पांखरांचा सहजधर्म आहे. आईची आठरण होणें हा मुत्राचा सहजधर्म आहे. त्याप्रमाणेंच ईश्वराचें स्मरण होणें हा संताचा सहजधर्म आहे.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचन)

सज्जनांचा आनंद

सज्जनांचा स्वभावच हा ! आपला वचाव करणें हा त्याचा धर्म नव्हे ! आपला देह कुरवान करणें हाच त्यांचा धर्म ! लोकांच्या हितासाठीं स्वतःची आहुति पडली कीं तो त्याचा ब्रह्मानंद !

— अ. व. फोल्डकर : (शेतांतलीं पिंके)

साधुत्वाची दृष्टि

वाईटात वाईट व्यक्तींच्या हृदयांतूनहि भलाईची प्रतीति येते. बाह्य परिस्थितीमुळे त्यांच्या हान्न एकादी वाईट गोष्ट होताना दिसत असेल, परंतु वाईटांतल्या वाईट माणसातहि एकादी तरी सद्भावना असतेच. त्यांच्या हृदयात आम्हांला भगवंताशिवाय कोणाचेंहि दर्शन व्हायला नको.

— आचार्य विनोबा भावे : (भाषण)

स्वातंत्र्याचा आनंद

स्वातंत्र्याची प्रगति होत असलेली पाहून सूर्य, चंद्र आणि आकाशातील सर्व लहान-मोठे स्वतंत्रताप्रिय तारे हे आनंदित होत असतात, आणि चोरी, दखडे व खून यांना पाहून मध्यरात्रीचा काळामुट काळोखदेखील भयानें थरथर कापत असतो.

— शि. म. परांजपे : (पुराणिकाच्यु)

मित्राचा स्वभाव

शरीरावर कोठेहि माशी बसली कीं तिला मारायला हात चटकन् बर होतात. डोळ्यांत कांहीं जातें असें वाटले कीं, पापण्या चटकन् छवतात. त्यांना तसें करायला सांगात्रें लागत नाही. सज्जन सुद्धांचेहि तसेंच आहे. तो न सांगतांच मित्राचें भलें करतो. मित्र आपर्चीत पडत असेल तर तो धांवून येतो. मित्र चुकत असेल तर तो सन्मार्ग दाखवतो.

— महादेवशास्त्री जोशी : (कल्पवृक्ष).

प्रतिकाराचा मार्ग

विस्तृत विश्वावयाचा तर पाणी ओतावे,

अंधार पडला म्हणजे दिवा लावावा,

ह्या गोष्टी कोणाला समजत नाहीत ? आणि जर ह्या गोष्टी समजतात, तर क्रोधाच्या प्रेमानें जिकावे, दुराईला भलाईनें जिकावे, कंजूपणाला दिलदारपणानें जिकावे, खोट्याला खऱ्यानें जिकावे, हे संताचें म्हणणें कां समजू नये ? त्याहि गोष्टी व्यवहाराच्याच आहेत.

— विनोबा भावे : (मधुकर).

मित्राचीं कर्तव्ये

आपलें चुकतें पाऊल जो फिरवितो आणि जाणारा तोळ जो सावरतो, तोच आपला खरा मित्र होय.

— ना. सी. फडके : (गुजगोष्टी)

नातें व प्रेम

नातें हें झाटाच्या आळ्यासारखें असतं. पण मुळांत प्रेमाचें पाणीच नसलं तर त्या आळ्याचा उपयोग काय ?

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग).

मुलांचीं मनें

मुलांचीं मनें हीं झऱ्याच्या पाण्याइतकींच प्रसन्न व पारदर्शी, पण त्याच्याचसारखी विकार-मुलम असतात फार. पाणी जसें एकादी झुल्लकाहि वस्तु त्यांत पडल्यानें विचलित व दूषित होऊन जातें, तसेंच असतें मुलांच्या मनाचेहि.

— ग. त्र्यं. भाडखोलकर : (भंगलेलें देऊळ)

मुलांची धांवपळ

कातोड्यांचीं चपळ पोरे शेतामधल्या ओहोळांतून व लव्हाळीतून लपतछपत पलीकडच्या गारमाळावर निघायला गेलीं. त्यांचा पांगलेला जमाव वाऱ्यावर सोडलेल्या कागदाच्या चिड्यांप्रमाणें पळतांना दिसत होता. सर्वांत मोठी व चपळ मुलें आघाडीला पळालीं.

— र. या. दिघे : (उराई)

लाडावलेलें जीवन

लाड हे एक अतिशय कृत्रिम जीवन आहे. त्यामुळें लाडास बळी पडलेल्या व्यक्तींच्या मनांत—मग तें मूल असो कीं स्त्री असो—जगाविषयी खोट्या कल्पना निर्माण होतात.

— आचार्य फांलेलकर : (जीवन आणि समाज)

कार्याची प्रेरणा

मुढऱें पडलें तर साहज्यांतों जागले स्तब्ध वृत्तांतों यांतच खरें समाधान आहे, रडण्यांत नाही !

— डो. वा. गं. टिळक :

सणाचा आनंद

खरोखर दसरा, कोजागरी, दिवाळी हे सण सारे योग्य-
वेळीं आहेत. पाऊस संपत आलेला. सोन्या-सारखी पिके
तयार झालेली असतात. अशा वेळीं जीवनात आनंद नि
प्रकाश नाही आणायचा तर कधी ?

— साने गुरुजी : (सुंदर पत्रे)

मंगल भाऊबीज

दिवाळीचा शेवटचा दिवस म्हणजे भाऊबीजेचा.
त्याच्यासारखा गोड दिवस नाही. बहीणभावाच्या प्रेमा-
सारखी मंगल पुण्यवान गोष्ट जगात दुसरी कोणती आहे ?

— साने गुरुजी : (सुंदर पत्रे)

खेळ

खेळ म्हणजे निष्ठा, खेळ म्हणजे सत्यता, खेळ म्हणजे
स्वतःचा विसर.

— साने गुरुजी : (भारतीय संस्कृती)

सौंदर्याचे दर्शन

वरतुल्या जवळ गेल्याने तिचे सौंदर्य प्रगट होते, परंतु
तिचे काव्य मात्र दुरूनच सुळते. हा नियम माहीत असल्या-
मुळेच चंद्रसूर्य आणि नवलाख तारे इतक्या दूर जाऊन
मिचत असतील काय ?

— याचार्य कालेलकर : (महादेशाचा प्रवास)

खरा पुरुषार्थ

यश है तर स्वतःच्या कर्तव्यातीवाच अगलवून असणार.
'सर्व काम' जर देवीनेच बसल्या जागीं पूर्ण केले तर
माझ्या पुरुषार्थाचे तें मरणच नाही का? निष्क्रिय म्हणूनच
नीरस जीवन मग मी कसे सासू ?

— महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

पराजयाची भीति

एकवार हार झाली म्हणून काय शा ले ? प्रत्येक हार ही
नव्या प्रयत्नाचे खत म्हणून समजली पाहिजे. पराभवातून
मिळणारे शिक्षण कमी महत्वाचे नसते. विज्ञान-शास्त्रज्ञाच्या
सफल झालेल्या प्रयत्नाची वर्णने आपण वाचतो; पण हे
सफल प्रयोग करण्यापूर्वी शंभरपट निष्फळ प्रयोग त्यांनी
केलेले असतात, हे कसे विसरून चालेल ? सहजामहर्जा
असह्य पराभव जो जिरवतो तोच खरा पुण्यवान्.

— आचार्य कालेलकर : (दिमालवाचा

निराशा टाका

अपयश आले म्हणून निराश होण्याचे कारण नाही.
दगडावर एकोणतीस घाव घातले तरी तो फुटला नाही,
विसाव्या घावाने फुटला समजा, मग ते पहिले घाव का
अपेशी समजावयाचे ? त्या विसाव्या घावाच्या यशाची
तयारी पहिले एकोणतीस घाव करीत होते.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

वाचनाचे फल

अत्यंत शुद्ध, अत्यंत प्रतिग्रादायक आणि अत्यंत मनो-
रंजनावह असें करमणुकीचे साधन एक वाचन मात्र होय.

— विष्णुशास्त्री चिपळूणकर : (निव्वधमाला)

संयमाची जमरी

वाईट पुस्तकें नयेच वाचू,
निंदास्तुति नयेच ऐकू,
वाईट वस्तु नयेच पाहू,
सदोप वस्तु नकोतच, परंतु
निर्दोष अशा वस्तूंचेसुद्धां फाजील सेवन नको.
चवचालपणा कोणताच नको. दारू-भजीं तर नकोतच,
परंतु संत्रीं-केळीं-मोसंबींहि फार नकोत.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

जगावें कसे ?

जगायचें असेल तर मनुष्य म्हणून जगूं या ! पशू-
सारखे, दगडासारखे जगण्याकरितां कांहीं आपण जन्माला
आलों नाहीं. आणि मनुष्य म्हणूनच आपण मरूं या !

— वि. स. खाण्डेकर : (हिरवा चाफा)

इमानदार रखवालदार

कुलुपासारखा रखवालदार त्रिभुवनांत सांपडणारं नाहीं.
त्याच्यापुढें पैशाची तिजोरी ओतली तरी त्यानें दारास
मारलेली मगरमिठी सुटायची नाहीं. पहारा करतांना त्याला
डुलकी लागत नाहीं किंवा भूक-तहानेची बाधा होत नाहीं.
त्याला उन्हाचा किंवा शीताचा कधीं त्रास होत नाहीं.
लोहाराकडून त्याच्या हृदयावर प्रहार करून ते छिन्नभिन्न
केले तर मात्र त्याचा नाइलाज होतो. जुन्या रोमन शिपाया-
प्रमाणें चाकरी वजावतां वजावतां मरण्याचें त्याचे
व्रीदच असतें.

— श्री. कृ. कोल्हटकर : (कुलूप)

टुपारची भात-कापणी

सूर्य माथ्यावर येऊं लागला. कड्यावरचें दहिंवर नाहीसें झालें. त्याऐवजीं कृषिकर्माच्या घामानें भात भिजू लागलें. खालीं शेतात पाणीं तापलें. आणि वर उन्हाचा ताप. त्रासलेले कामगरी सपासप भात कापू लागले. सराईची रनाळी दरीदरींत लहरी मारू लागली. त्या स्वच्छ प्रकाशात लाबरची गवताची काडीन् काडी अन् पानन्-पान स्पष्ट दिसत होतें.

— र. वा. दिघे : (सराई)

मळणीची तयारी

भात साफ करून वारगण्याचें काम सुरू झालें. दीपाजी भातात पळीज फार ठेवतो म्हणून अंधूची अन् त्याची हुजत झाली. मग शेतगरी कोल्हे-हुस्तीची वाट पाहू लागले. कोल्हे-हुस्तीला मापःकेलें म्हणजे वाटतें असा शेतकऱ्याचा समज आहे. त्याच्या आधीं शेतातीळ देवीची परडी अन् देवाची जत्रा झाली. मग मांडीच्या कण्याची पूजा झाली. मांडीच्या मधीं नारळ ठेवला, उदकत्या लायल्या व पुलें वाईली. सर्व काम खुणानीं चाललें होतें. कारण मळणीच्या वेळीं शातता ठेगण्याचा प्रघात आहे. त्या शात खलाटीत शात खलें एका प्रकारची गूटता आणीत होतें. जणूं शात धरित्री माता शेतकऱ्यांना वक्षिस देण्याकरिता तेथें साक्षात् येणार आहे.

— र. वा. दिघे : (सराई)

भूमातेचे अलंकार

चंद्र-सूर्य-तान्यांचीं फुलें तिच्या खोप्यांत आहेत. समुद्राचें वल्ल ती नेसली आहे. फुलांचे हार तिनें घातले आहेत. हिरवी चोळी तिनें घातली आहे. शेष-वासुकीचे तोडे-तोरड्या तिच्या पायांत आहेत. भव्य महान् महीमाता!

— साने गुरुजी : (भारतीय संस्कृती)

सुकाळांतील खेडे

हस्तामागून चित्रा व स्वाती काचित पडतात. त्यानंतर सुगी पिकू लागते. याजरी काळीशार दिसते. तिळाची शेते पिवळी दिसतात. शाळू मोल्यांचे घोस घेऊन उठतो. अठरा धान्ये पिकून वारावलुयांची चंगळ उडते. हरळी, कुंदा, घाटूक जनावरांना विपुल मिळू लागते. तळाठ्याच्या श्राद्ध-पश्चाला व कोजागिरीला खूप दूध मिळते. खण, लुगडी, मुंडाशी यांची विक्री जोरांत चालते. साळ्याचे माग चालतात. माळ्याचें माळयें विकतें. जत्रा-उरसांना ऊत येतो. खेळ-तमाशे सुरू होतात.

— र. वा. दिवे : (पाणकळा)

दुरून दिसणारे मळे

माळवदावरून पाहिलें कीं, नदीकांडानें व गांवाचे चौफेर संत्री-मोसंत्रीचे वाग हिरव्या वसाहतीप्रमाणें ठायीं ठायीं दिसतात व त्यांतून साजसकाळीं मोटांचे ' करं करं घोः ' असे आवाज व मोट हांकणाऱ्यांच्या ललमत्या व बैलांना व स्त्रियांना उद्देशून म्हटलेली अर्थशून्य गाणी ऐकू येतात. उन्हाळ्यांत नदीनाले आटले तरी गारवा हटत नाही. चुन-खडीमुळें नदीचें पाणी स्वच्छ व पाचक बनतें व हिवाळ्यांत तें इतकें स्वच्छ होतें कीं, डोहाचे तळची वाळू मोजून घ्यावी.

— र. वा. दिवे : (पाणकळा)

उसाच्या मळ्यांतील चालणें

उसाच्या मळ्यांतील चालणें तें ! त्यांतील त्रासापासून एक प्रकारचें सौख्य घ्यावयाचें असतें. पुरुष पुरुष उंच वाटलेल्या उसाच्या बंदींतून रागवारा सोसाव्यानें आला, कीं सळसळ होणारा आवाज आमच्या पायांखालीं तुडविल्या जाणाऱ्या पाचोळ्याच्या आणि पेन्मांच्या आवाजाशीं मिसळला, कीं तो ऐकून मनाला एक प्रकारचा अवर्णनीय आनंद होत होता.

— ना. सी. फडके : (कुळाव्याची दांडी)

शेतांतील वाट

आतां मोठा रस्ता सोडून आमची गाडी कुंपणाच्या बाजूबाजूने शेताच्या देंवळांतून चालली होती. तो शेतां-तील ओवड-धोवड बनावट रस्ता सारखा आणि स्वच्छ चोडाच असणार ? एक चाक खाली, एक चाक वर असें सारखें होत होतें. खडकाच्या एकाचा मोठ्या टेगळावरून चाक गेलें कीं मधूनच मोठा हिसका वसत होता. गाडीच्या चाकाखालीं देंवळांचा चूर होऊन काळी माती, उधळत होती.

— ना. सी. फडके : (कुळाव्याची दांडी)

डोंगरांचें मखर

परघाटांतील दुप्काळी भागांतून पांखरेंच भिकार खालीं लोटलें. खळाटीत पाखरांची बुलबुल सुरू झाली. कारण हिरव्या-निळ्या-जांभळ्या डोंगरांच्या मखरांत सराई राज-कन्येप्रमाणें बसली होती.

— र. वा. दिवे : (सराई)

खेड्यातील गोठा

चुन्यान न साधलेल्या दगडी भिंतीच्या एका कोनाच्यान रोंकेलच डगड जळत होत, त्याचा तासूत उजेड गोठ्यात पडला होता. गाई म्हशींच्या भेड्याच्या आणि पारड्याच्या साकल्या हालत होत्या त्याकड पाहिल की वाटत होत, बाहेरच्या शाडाच्या फायाप्रमाणे या साकल्याहि हाल विण्याचा खेळ मारा करीत होता. एखाद्या जनावरान , मधूनच हासडून मारलेली लाय, गाई म्हशींच्या तोंडात भरडेल जाणारा कडमा, गुराच्या गळ्यातल्या घटा, एका नाठाळ खोंडाच्या मानेला बाधलेल खालच्या फरशीवर घरगळणार लाकडी लोटण, म्हशीची धार काटणाऱ्या दादूच्या कासटीत आणि उपाच्या सासूमाई आकासादेव गाय पिळीत होत्या त्याच्या ठोठ्या चरमीत पडणाऱ्या धारा—याचे आवाज गोठ्यात भरून राहिले होते

—ता सी फडके (उजाडल ! पण सूर्य कुठे आहे !)

घरातील गाय

ती गाय आमच्या घराची शोभाच होती, आमच्या घराची देवता होती आमच्या घरातील प्रेम व पावित्र्य, स्नेह व सौंदर्य याची जणू ती मूर्ति होती

—साने गुरुजी (श्यामजी आई)

भारताच्या आधार-देवता

चरखा व गाय या भारतीय माग्याच्या दोन आराध्य-देवता, आधार-देवता या दोन देवतांची पूजा पुनरपि : जोपर्यंत सुरू होणार नाही, तोपर्यंत तरणोपाय नाही.

—साने गुरुजी (श्यामजी आई)

शेतकीतील आनंदीआनंद

आजूबाजूला गव्हाची पिके संळसळत होती; कांध्याच्या पोगाऱ्यांनी व गाजराच्या तुऱ्यांनी शेतें चित्रविचित्र गालीच्याप्रमाणें दिसत होती व त्यांतून बगळे चरत होते. तित्तर व लावी पक्षी आपल्या पिलांचे परिवार घेऊन या शेतांतून त्या शेतांत धांवत होते. फळांना वाट धरून झाडे लावली होती. संतुष्ट शेतकरी लडकाऱ्या मारीत गुरें धरीं हाकीत चालले होते. संध दिवस चरून पोट भालेले पक्षी झाडांवर परमेश्वराचीं संव्या-स्तोत्रें म्हणत होते. जिकडे तिकडे शेतकीच्या जीवनाचा आनंदी आनंद चालला होता.

— र. वा. दिघे : (पाणवट्या)

शेतांतील सौंदर्य

पाचूनें मढाकिल्याप्रमाणें हिरवींगार दिसणारी शेतें, पृथ्वीवरील हिरवळीला खेळविण्याकरितां लहान माडांनीं चुडतांग्या रुपानें वांकविलेले आपले हात, गुंजारवाप्रमाणें भासणारे शेतातल्या वायवांचें गीत; पक्ष्यांचें विविध व स्वच्छंदी सुर, पावसाच्या वेळीं श्रोधाविष्ट मनुष्याप्रमाणें दिसणारे पण आतां सौम्य मुद्रेनें, पहात असलेलें आकाश, या गोष्टी आकर्षक होत्या.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

डोंगराचें टोक

मळलेल्या वाटेनें जातां जातां ते डोंगराच्या एका टोकाशीं आले. ते टोका म्हणजे पृथ्वीला आशीर्वाद देण्या-करतां परतानें स्पर्शलेला हातच आहे असा भास होत होता.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

दुष्काळाची मूर्ती

डोळे खोल गेलेले, गालफडे वसलेली, दातांच्या कसळ्या बाहेर आलेल्या, झिज्या अस्ताव्यस्त सोटलेल्या, पोटात भकाळ्या पटलेल्या, पाटीचीं दाढें बाहेर निघालेलीं, नखें वाढलेलीं, फंवर वांकलेली, हातापायांच्या काळ्या झालेल्या, पावळे रक्तचंवाळ झालेलीं, सर्वांगावर वाकळा पांघरलेल्या, गळ्यांत झोळी घातलेली आणि हातांत पुटके खापर आणि घडकी करवंटी घेतलेली, असें अक्राळविक्राळ स्वरूप धारण करून ही समष्टीरूप दुधादेवता जिवढेतिकडे सैरावैरा धावूं लागते.

— शि. म. परांजपे : (रिलिफ कामें काढण्यांतील उद्देश)

दुष्काळाची भीषणता

एकामागून एक नक्षत्रे कोरडीं गेलीं. उन्हाणें जमिनी फाटून जमिनींत बीतवीत रुंद, हातहात खोल भेगा पडूं लागल्या. तळावांचें व विहिरीचें पाणी खराखरा आटूं लागले. विहिरीच्या तळाला जाऊन भांड्यानें अर्धा तास पाणी खरडून मोट भरवी तेव्हां ती वर येई. एके ठिकाणीं भेलेल्या आईला तान्हे मूळ पिताना त्यांना आढळले. आई कितीतरी दिवसाची उपारी होती, ती इतकी वाळून कुरा झाली होती कीं, निर्वंतपर्णी तिला दुधाचा थेंब पुटला असता किंवा नाहीं याची शंका होती. एक गाटी रस्त्यानें गाडीवानाशिवाय चालली होती. मालक व गाडीतून जाणारे कुटुंब गाडीत मळून पडले होते. एक रोडका कुत्रा मात्र गाडीखाळून चालत होता. गाडीतीळ भेलेल्या लोकांचा इमानी कुत्रा ते लोक मेल्यावरहि त्यांना सोबत करीत होता.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

दुष्काळाची देना

शाडें पाहेलीं, पोटांत आग पडावी; मळे पाहिले,
पोटांत आग पडावी; गोठा पाहिला, दुःख भडभडून यावें;
घरीं गेलों, मुळे माझी नाहींत, म्हणून गळा भरून यावा.
गांव पाहिला, लोक सगळे परांगदा, म्हणून जीव कासावीस
व्हावा. असा जिकडून तिकडून दुःखाचा वणवाच पेटलेला !

— धनुर्धारी : (पिराभी पाटील)

कौकणांतील निसर्ग-शोभा

कौकण आणि देश अशा जणू काही दोन शब्दाच
सद्माद्रीच्या दांड्यानें आमच्याकडे आपोआपच सांधल्या
आहेत. कौकणांत नारळीचीं आणि पोफळीचीं वनेच्या
वनें घाटामाटानें आपल्या चवऱ्या आमच्या मस्तकावर
दाळीत असतात. समोर समुद्राची रणगर्जना चाळू असते
आणि आम्ही राजाप्रमाणें ऐटीत आपली स्वारी काढीत
असतो.

— द. वा. पोतदार : (महाराष्ट्रांतील सौंदर्य-स्थळे)

कौकणची सृष्टि

शेणानें स्वच्छ सारखेले तें शंण, त्यावर काढलेल्या
रांगोळ्या, गेरुनें रंगवून स्वच्छ केलेल्या भिती, त्यांच्यावर
काढलेलीं मनोरम चित्रे, भरपूर खुंट्यांवरून व्यवस्थित
रीतीनें टेवलेले कपडेलेचे, तें प्रशस्त माजघर, आरशा-
सारखें निर्मळ असें देवघर, स्वच्छ आणि सुशोभित अशा
मडक्यांनीं सजविलेले स्वयंपाकघर.

— भा. वि. वरेरकर : (धोवता घोटा)

कोंकणांतील झाडे

कुंपणाकुंपणांतून वासंतिक पुलें उगमली होती. 'अवचिता परिमळू झुळकळ अळुमाळू' हा ज्ञानियांच्या राजाचा अनुभव पदोपरीं येत होता. माडांचीं चुडते फताडीं अन् पोफळींचीं अटकर; पण दोन्हींचाहि रंग सतेज, हिरवा. तीं आगरे म्हणजे सागरीं शयन करणाऱ्या श्रीविष्णूच्या निळ्या आस्तरणाळा जणू वेळुगुडीची किनार ! पुढे तर आम्ही रस्ता सोडून माडांच्या वागेतच शिरलों. आमच्यावर हिरवी छत्रचामरें ढळूं लागलीं. एवढें राजवैभव मिळाल्यावर आम्ही तरी चालण्याची लगवण कां करावी ?

— महादेवशास्त्री जोशी : (मुद्दचा जंजिरा)

माडांच्या रायांतील सौन्दर्य

जिकडे तिकडे माडांच्या वागाच वागा दिसत होत्या. त्यांच्याकडे पाहिलें कीं अवात्रीं हिरवागार गाळिचा पसरला आहे असा भास होई. समोर लहानसा मोकळा मळा, त्याच्यापलीकडे वाळूच्या टेंकड्या आणि त्याच्या-पुढे क्षितिजापर्यंत टेंकडेल्या शांत निळा समुद्र. आम्ही टेंकडीवर गेलों तेव्हां माळाची थोड जात होती. दूर क्षितिजावर तिच्या एंजिनाचा धूर वरच्या ढगांत हळूहळू मिसळत असलेला दिसत होता. उजवीकडच्या लहानशा तळ्यांतलीं अर्धवट भिटलेलीं कमळे, शेताकडून माडांकडे परत जाणारे पोपट आणि काजूंना आलेला नाजूक हिरवा, पिवळा मोहोर यांत अधिक सुंदर काय होतें असें कोणी मला विचारलें असतें, तर खरोखरच त्याचें उत्तर मला देतां आले नसतें.

— वि. स. खांडेकर : (उल्का)

कोंकणांत शिरणारा पाऊस

पाऊस मलबारकडून पश्चिम किनाऱ्यानें समुद्राच्या लाटा खटकावर व किनाऱ्यावर आपटीत, नारळी-सुपारीच्या वागांचे शेडे हाटवीत, ताल व शाळ वृक्षांना वांकवीत, रायांच्या पाचोळ्यांत आंब्यांच्या राशी पाडीत, सागाच्या जंगलांतील वाळलेल्या पानांवर कोट्यवधि टपोरे थेंब शिंपून मोठे परचक्र आल्याप्रमाणे आवाज काढीत सोसाव्यानें कोंकणांत येतो. मग त्याच्या धारांतून धुरणान्या डोंगरांची शिखरे दिसेनाशी होऊन वरसात सुरू होते.

— र. घा. दिघे : (फणफळा

केळीं-पोफळींत शिरलेला वारा

रात्री हस्ताच्या पावसाची सर अचानक पडून गेली होती. कुळागरांतल्या केळींचे हात मोडून अन् पोफळींचे शेडे पिळवटून वान्यानेंदि ' बुंज-क्रीडा ' केली होती. त्यामुळे आज सकाळीं वागेत पोफळांचा नुसता सटा पडला होता.

— महादेवशास्त्री जोशी : (हुंदा

दन्यांतील अंधार

दन्याच्या ज्या खोल भागांवर सायंप्रभा पसरलेली नव्हती. ते भाग इ. पाट्यानें काळवंटत चाटले होते. भरतीचे पाणी किनाऱ्यावरील सरळ भागांत जलद पसराने, त्याप्रमाणे तमिस्तेचा गडद अंधार दन्यांच्या या भागांना प्रथम व्यापून टाकित होता.

— ग. चं. माटसोलकर : (अनघा)

कोळ्याचें जीवन

काही होड्यातून धूर निघून होता अनें मीं म्हटलेंतर कोणीं भटताच सशय घेऊ नये. तो चुडीतला धूर होता. नाळीजवळ ठोकलेल्या फळ्यावर माडलेल्या चुडीवर त्याची (कोळ्याची) माताची हडी चढला होती. माग-या अगाला उमारेलेल्या टेंगण्या छपराखाली त्याची निजायची जागा होती. विश्रांतीची, पानतगाखू खाण्याची जागाही तिथेंच डोलकाठीच्या मुळाशीं. होडी हेंच त्याचें घर, पण स्थावर मात्र नव्हें. जाळी आणि गळ हीं त्याचीं उपकरणें. माशाचें महापूर पीऊ पिकविणारा दरिया हें त्याचें शेन. समुद्रावरच त्याचा जन्म जायचा

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

होड्यानीं आणलेली फमाई

पाण्याला ओहोट होती. त्या अर्धवर्तुळाकार फिना-प्याला मध्यभागीं सुपाच्या आसऱ्याची जागा कोरडी झाली होती. दोन होड्या तिथें उभ्या राहून त्या जागेवर मारून आणलेल्या शिकारीची रास घालीत होत्या. एकाचा बाधकामावर गाडीवाल्यानें ' लाभSS दोनSS ' म्हणत विटाच्या जोड्या फेकाव्या, तसे ते कोळी माशाच्या त्याच वजनाच्या गुनगुनीत जोड्या कोरड्या जमिनीवर टाकित होते. रास चढत होती, घरणळत होती. जगात जिरेंजिर्या जिवाची कदर उरली नाही तिथें भेलेल्याचा कोण केला ! भरतीच्या ताणावर मळीमारीला गेलेल्या होड्या ओहो-टीच्या पाण्यावर सुखेनैव परतल्या होत्या.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

अंधारांतली गाडी

समोर पांच दातांवर पसरलेली बाघोटनची गाडी; पण तिचे पाणी अंधाराशी एकरस झाल्यामुळे वेगळे दिसत नव्हते. भोंवतीचे ते चिमुकले सुंदर गांव झोपडे होते; पण ती गाडी मात्र जागृत होती. ती आपल्या लाटांच्या अनंत हस्तांनी तटाल धमके देत चुबुक चुबुक आवाज उटवीत होती. तिने शोपारे अशी जगच्चाळकाची आज्ञाच नव्हती, त्याला ती तरी काय करील ! तिच्या दुसऱ्या तीरावरचे डोंगर मात्र वेगळ्या छाया मात्र दिसत होते. जणू भूतयोनीचे मुकादमच !

— महादेवशाही जोशी : (विजय)

कोंकणचा बाजार

किती तरी वर्गानीं मी कोंकणच्या भूमीवर पाय ठेवीत होतो. तांदळा मातीचा रस्ता तुटवीत मुकाम गांठावळा जात होतो. गाजे म्हणजे गोडी शेव ही कोंकणची सर्व-सामान्य मिठाई. तिचीं दुकाने दुतर्पा मांडलेली होती. नारिंगी रंगाचीं ताजीं पोंफळे, आगरातल्या विट्याच्या पानांचे पुडे, ' घावरसुन आला जोगी, गोवर माखून बसला अंगी ' म्हणून कोंकणांतल्या मुली ज्याच्याबद्दल उलाणा घाटतात ते कोहळे, वाटोळीं गुबगुबीत पपनसे, पिकून गर्द जांभळीं झालेलीं हसाळी, चिने, कणगरे, अळकुट्या असा खास कोंकणचा कंद पुढांचा संभार पुढे मांडून बुळवाडणी रस्त्याच्या काडेने विक्रीसाठी बसल्या होत्या. मी तो मांड पाहूनच तृप्त झालो.

— महादेवशाही जोशी : (विजय)

सह्याद्रीचें सौन्दर्य

सह्याद्रीच्या हिरव्या खोऱ्यांतील निसर्गाचा सचित्र ग्रंथ चाळतांना कोणाला कंटाळ्या येईल ? गवतांत त्याला सशाची वीण दिसे, तर पायांखालून मातीच्या रंगाच्या लाव्हऱ्या मुररें काडून आवाज करीत उडत व त्याच्या विचारांची साखळी तोडीत. रानांतील निरनिराळ्या पक्ष्यांची मंजुळ साद ऐकतांना त्याचा जीव वेडा होई. कुठे मोर ओरडत, सकोत्री आडवी जात, कीर-रावे-हरेल वडाच्या झाडावर गर्दी करतांना दिसत.

— र. वा. दिघे : (सराई)

डोंगराची शिकवण

प्रत्येक टेकडी आम्हांला भूमीपासून उंच आणि गडाच्या जबळ नेत होती. आम्हांला धाप लागली आहे का धाम नियळला आहे तें पहाण्याची त्यांना काय गरज ! उन्नतीचा मार्ग हा नेहमींच कष्टाचा असतो, खडतर असतो, हें त्या मोनानेंच आम्हांला पटवीत होत्या आणि आम्ही निमूटपणें तें पटवून घेत होतो.

— महादेवशास्त्री जोशी : ('प्रचंड' तोरणा)

डोंगरावरून दृष्टिक्षेप

डोंगर चढतांना अवून मधून सिंहावलोकन करण्यांत करण्यांत मोठी गंमत असते. टप्प्या-टप्प्याला नवे नवे प्रांत दिसूं लागतात. क्षितिजांचा घेर वाढतो. आपण जगापेक्षां उंच असल्याची ऐट चढते. क्षणभर विश्रांति घेतल्याने धामावणारें हृदयही प्रवृत्तीवर येतें.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

सिंहगडाचें माहात्म्य

या गडाचें माहात्म्य वर्णायचें तर इयें शिवरायाची पदतळें उमटलीं आहेंत. इयें तानाजीचा आत्मयज्ञ धग-धगळा आहे. इयें लोकमान्यांनीं हिंदूभूच्या स्वातंत्र्याचें मनन-चितन केलें आहे; आणि त्यांमुळें या भूमीला त्रिगुण पावित्र्य लाभलें आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तानाजीची 'वीरशय्या' रायगडाचें दर्शन

तो काळ्या कातळाचा रायगड आतां आमच्यासमोर आडवा पसरला होता. मला वाटलें, तो आपल्या टाचांवर उभा राहिला आहे. वास्तवापेक्षां अधिक उंच होऊन विश्वभराकडे जणू उडण्यासाठीं पंख मागतो आहे. चांदण्याच्या रुपेरी रसांत न्हाऊन त्याचें काळेंपण अधिक स्वच्छ झालें होतें. 'गुणसंगें मातीस वास लागे' म्हणतात, पण इयला प्रकार उल्टा होता. त्या कातळानें आपल्या अंगावरचें चांदणेंच शाम-शबळ करून टाकलें होतें. त्याचें तें दर्शन छातीवर दडपण आणणारें होतें.

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवछत्रपतीची राजधानी)

गडाची वाट

बहुतेक गड हे द्राड असतात. आपल्याला हवी तेथून ते वाट देतीलच असा नेम नसतो. ते मोठे अन् आपण छोटे; तेव्हां त्यांच्या कळानेंच आपल्याला चढावें लागतें आणि त्यासाठीं आधीं निरर्थक कित्येक मैल तुडविणें भाग पडतें.

— महादेवशास्त्री जोशी : (लोहगड-विशपूर)

रंगांच्या छटा.

हत्तीच्या संय चाळीमुळे जसजसे ते डोंगर चढत गेले, तसतशी पंचमढीच्या पंचक्रोशींतील गिरिकंदराची शोभा त्यांच्या डोळ्यांत भरून लागली. आदल्या रात्री पावसाची जोराची सर पडून गेलेली होती. त्यामुळे जंगलांतील पांडुरक्या तांबूस जमिनीवर लाल पाचोळ्याचा थर जागोजाग पसरला होता व एक प्रकारच्या रानगंधाने वातावरण सुंद होऊन गेले होते. खाली तांबूसलाल जमीन, वर पावसाने स्वच्छ व्हालेल्या साल-वृक्षांची हिरवींगार छाया आणि त्यावर पसरलेले साध सुनील आकाश यांचे रंग-वैचित्र्य जितके आकर्षक होते, तितक्याच पावसाने घुळून निघालेल्या डोंगराच्या शिळाप्रस्तरांतील काळ्या, निळ्या, जांभळ्या, किरमिजी, मोरपंखो, तांबूस वगैरे निरनिराळ्या रंगाच्या छटाहि मनाला आल्हाद देत होत्या.

— ग. स्व. माडसोलकर : (अनघा)

काळा कडा

एक अक्रालविक्राल काळा कडा काळ्या फिर साडीत डोंगराच्या निग्या उंचीवर, डोंगराच्या बैठकीपासून पुढे झुकला होता. एक हजार फूट उंचीचा एकादा काळ्या-कामिन कातोडी डोंगराला पाठ लावून डोंगीवर उंच असलेले कपरे पकडून उभा राहिला तर त्याची छाती जशी दिसेल तसा काळा कडा दिसे. काळ्या कड्याने डोंगराचा निम्मा बोजा न पावतां खांद्यावर घेतला होता. पावसाळ्यांत काळ्या कड्यावरून एकापेक्षा एक प्रचंड धवधवे खाली कोसळत.

— र. वा. दिघे : (सराई)

शिवथर वळ

अर्घ्या घाटांत आल्यावर उजव्या हाताला जणू पाताळांत असल्यासारखा ती दिसते. गांभीर्य हेच तिचे जातिनाम म्हटले पाहिजे. दोन्ही अंगी तुटलेले काळेभोरकडे अन् पायथ्याशी दाट हिरवी झाटी, अशा स्वरूपांत ती वरून दिसते. खालच्या वरधे गांवापासून ती सहा मैलांवर आहे, खडकांत लेण्यासारखी खोदलेली आहे. तिची लांबी सव्वाशे फूट अन् रुंदी पाऊणशे फूट आहे. एका लहानगा जलप्रपात अवखळ बालकासारखा तिच्या कुशीत जीव लोटीत आहे.

— महादेवशाही जोशी : (शिवछत्रपतींची राजधानी)

गुहेतील वसतिस्थान

त्या काळ्या पाषाणाच्या उदरांत पोखरून पोखरून एक घुमट कोरला होता. त्या घुमटाच्या पोकळीत बारीक बारीक कोठ्या विव्हा ओवऱ्या वरपर्यंत होत्या. त्या खोल्यांचे वर्तुळाकार मजले खालपासून वरपर्यंत एकाळा एक लागून राहिले होते. प्रत्येक मजल्याला ओवऱ्यांच्या पुढे एक एक सज्जा होता व तो वर्तुळाकार घुमटांत फिरवला होता. त्या सज्जांत जाण्याकरितां एक जिना दगडांत कोरला होता. तळमजला सोडला तर वरच्या कोणत्याहि कोठडीत जाण्याचे म्हणजे त्या जिन्याने जावे लागे. गुहेत दिवसांदेगीळ काळाकुट अंधार असे. गुहेला एकच तोंड होते. बाहेरून आंत व आतून बाहेर जाण्याला हा एवढाच मार्ग होता.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

डोंगरांतील आवाज

विजांचा कडकडाट, मेघांचा गडगडाट, कोसळणान्या कडेकपारांचे भयंकर आवाज, वाऱ्याचे गोंगावणे, वाऱ्याने मोडणारी झाडे-फांद्या यांचा कर्कश आवाज, यांनी काळदरी घुमू लागली. वीज पडली किंवा दगड गडगडला किंवा कडा कोसळला की त्याच्या आवाजाचे पडसाद काळदरीतून व आसपासच्या खोल्यांतून कितीतरी वेळ कंप काढीत राहात. विजेच चमकारा खवला की अंधारांतल्या दगाला सव्वाद्वि व सव्वाद्वि दग दिसे. टगाने सव्वाद्वि कडे पाहून हुंकारले की तोडीत तोड म्हणून सव्वाद्वि पण त्या हुंकाराचे प्रतिध्वनि कड्यावरून व घळीतून घुमवी व युद्धाचे आवाहन स्वीकारी. प्रचळ शत्रूप्रमाणे कोणीहि पड खावयास तयार होईना.

— र. घा. दिवे : (सराई)

उंचावरून पाहिलेला देखावा

अतिशय उंच उंच वाढलेली झाडेसुद्धा तेथून अतिशय खोल दिसत होती. आणि आपल्याकडून आकाशांत फार उंच भराऱ्या मारणारे पक्षीसुद्धा तळच्या जमिनीवरच चालत आहेत की काय असा त्या उंच शिखरावरून भास होई. तळची माणसे तेथून खुर्जी दिसत, शेतकऱ्यांनी लाविलेली ओवडघोवड शेत कारागिरांनी तयार केलेल्या नीटनेटव्या व नक्षीदार गाळिच्याप्रमाणे भासत आणि विस्तीर्ण नद्या अत्यंत सूक्ष्म अशा रजतधारेची धुन् उमन करीत.

— शि. म. परांजपे : (शिवाजीचे)

प्रवासांतील अडथळे

प्रवासांत अशीं आढमेळीं यायलाच हवीं न; त्याशिवाय त्याला रुचि नाही. पण ' आतां काय करावं ' अशो विमूढ अवस्था येण्याच्या क्षणीं त्या दूर व्हायला पाहिजेत. चंद्रावर दग तर वाडून यावेत, पण तो कायमचा मात्र आच्छादला जाऊं नये, यात खरी गैमत्त आहे

— महादेवशास्त्री जोशी : (प्रचंड ठोरणा)

डोंगरदरींतील प्रवास

अरण्यात मधेच एकादा मठ दिसावा तशीं हीं स्टेशनं दिसत. भागवचीपूरम् स्टेशन सोडल्यापासून टेनेमलाइपर्यंत चार मोठे बोगदे लागले. तारेवर कसरत करावी त्याप्रमाणे आमची गाडी हळू जपून तोल सांवरून चालली होती. उंच प्रचंड पर्वत-शिखराची रांग आमच्या गाडीवर डोकावून पाहात होती आणि एकाद्या खोल भयंकर दरीला धळसा घालून गाडी खाली जाऊ लागली कीं ती अगदीं दरींत कलंडत असल्याचा भास होई.

— सौ. कमला फडके : (निवेद्रमची स्फुर)

घाटांतला मुकाम

ऐन मध्यरात्र अमावी. मी अंघरुणावरून उठून बसला राहिलों, खिडकी उघडली आणि बाहेर डोकावून पाहिलें. गाडी रिव्हर्सिंगवर उभी होती. आकाश अनपेक्षित दगांनीं भरलेलें होतें. एकादी चांदणी मध्येच लुसलुसतेली दिसत होती, एका वाजूला सहाद्रीचा डोंगर एकाद्या अजून वृष्णा-छायेप्रमाणें दिसत होता. दुसऱ्या वाजूला पश्चिमेकडील वाऱ्याचा विस्तार एकाद्या झोपी जाऊन घोरत पडलेल्या राक्षसासारखा भासत होता.

— ना. सी. फडके : (कुलाव्याची दांडी)

वणवा

आमची नजर समोरच्या डोंगरावर गेली, तर तिथे वणवा लागलेला. उम्याआडव्या तेजाल कांपण्या रेंवेत ती आग चरत चरत जात होती. मधूनच किराळें उडत होतं. धूमरेखा आकाशाच्या पोवळीत रिगत होत्या. उजवीकडचा भलामोठा तुकडा करपून काळा ठिक्कर पडत होता.

— महादेवशाही जोशी : (राजगड)

कड्याच्या पायथ्याशी

कड्याखालचें रुंद पाठीचें तें टेंकाट. जणुं पाणघोडाच. त्याच्या अंगावरचें तें मेट. डाव्या हाताच्या डोंगरावर एकाखाली एक कुणगे आखल्यामुळें निर्माण झालेली ती जणुं दिव्य लोकाची सोपानपरंपरा किंवा ' भुवनमुंदरा 'ची 'लिवलीलत उदरशोभा' उजव्या हाताला खडेगोटे नसलेल्या आणि सुकल्या गवतामुळें पिंवलसर दिसणाऱ्या, एकमेकीत आडव्या-तिडव्या घुसलेल्या त्या टेंकड्या जणुं मातवर जमीनदाराच्या अंगणांत येऊन पडलेल्या भाताच्या राशीच.

— महादेवशाही जोशी : (तानाजीची वीरगथा)

पहाडी प्रदेश

जिकडे तिकडे काले पहाड आपल्या रुंद छाल्या काढून उभे होते. मोठमोठेले तुटलेले कडे पावसाळ्यांत उतरणीवरून लोटत येऊन वसाला तरी अडकून अधांतरीं लटकून राहिले होते. ते केव्हां तुटतील याचा नेम नव्हता.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

पावसाळ्यानंतरचे डोंगर

पावसाळा संपला होता. श्रावणातला ऊन पाऊस संपला होता, भादव्यातील तापी बंद झाल्या होत्या, अश्विनाचे पोनेरी उन्हा तिरपे होऊन हिरव्या खलाटीवर पडू लागले. ब्रीफेर पावसाने हिरवळलेले डोंगर, निळे आकाश डोक्यावर उजून उभे होते. मधून काळ नदी खळबळ करून वाहत होती.

— र. वा. दिघे : (सराई)

डोंगरावरील वैराग्य

समाधनितर व्युत्थान व्हावे त्याप्रमाणे आग्नी टेकडीवरून खाली उतरलो. उर्तस्ताना निराळा रस्ता पकडला. जवळ जवळ सुकून गेलेल्या पानाची शोभा चोहोंकडे दिसत होती, यामुळे जेथे तेथे वैराग्यचे सूचन होत होतें.

— आचार्य कालेलकर : (महादेशाचा प्रवास)

सरोवराकाठचा पर्वत

थेथे (शाशीच्या वाटेवर) समोरच्या बाजूला एक एक उच्च पर्वत आसमतातल्या जगळास आशीर्वाद देत उभा होता आणि पाण्यात पाहणाऱ्यांना आपले उगटे दर्शन घडवीत होता. दाढी रागून डोकें तासणाऱ्या मुसळमानासारखे हा पर्वताने आपल्या पायध्याशी जगळ वाढवून डोक्याची चम्पी केली होती.

— आचार्य कालेलकर : (नदीचे सरोवर)

मृत्यूचे सर्व फायदे ज्यात आहेत, पण तोटा मात्र एकाही नाही, अशी एक गोष्ट जगात वाहे आणि ती म्हणजे शोष !

— अनंत काणेकर

हिमालयातील सोने-रुपे

मी हिमालयात असा देखावा एकादा पाहिला होता.
खाली स्वच्छ व शुभ्र रफव वर मित्रे अनंत अंतर खाली
चादी रुप्याची शिखरे व वर सोन्याची टग्री !

— साने गुरुजी (आस्तिक)

हिमालयातील पहाड

अरेबियन नाइदसमध्ये विला पचतगात एका गोष्टीतून
दुसरी गोष्ट पुढे त्याप्रमाणे या पर्वतशिखरावर माड ठोकून
वसलेला एक नवाच डोंगर उपस्थित झाला ! चार मजुराच्या
खाद्यावरील आरामपुर्चीवर एकादा अमीर बसला असावा,
त्याच गभीर भव्यतेने आणि आपल्या महत्तेचे परिपूर्ण भान
असावे अशा स्वाभाविकरूपे तो पहाड विराजमान झाला
होता तो जर उभा राहिला असता तर ? तर मला वाटते
आकाशाचा चादवा फाटलाच असता.

— आचार्य फालेरकर (हिमालयातील प्रवास)

हिमालयातील इद्रधनुष्य

हिमालयाच्या हवेत थोटी जरी आर्द्रता जमली की इद्र-
धनुष्याचे दर्शन हें घडायचे ! ह्या वेळी समोरच्या डोंगरावर-
डोंगरावरील आकाशात न हें तर डोंगराच्या वक्षस्थलावर
इद्रधनुष्याचा एक पडा दृग्गोचर होत आहे हिरव्या झाडीच्या
पार्श्वभूमीवर ते निघाल्यामुळे थोडेसे कृष्ण होते परंतु
त्यामुळे त्याच्या मोहकतेत कोणतेच न्यून आले नव्हते.
पळती मोटार जसजसे आपले तोंड फिरवी, तसतसे इद्र-
धनुष्यहि स्थानांतर करीत असे.

— आचार्य फालेरकर (विलाश्रमाचे पुनर्दर्शन)

मेघराज आला

आणि मग पाऊस येतो. जणूं श्यामळ कृष्णच इंद्र-
धनुष्यानें सजून येतो. आकाशात वाघें वाजूं लागतात.
आला, मेघराज आला. धरित्रीला भेटायला भाऊ आला.
प्रेमानें ओथंयून आला. आणि कवि म्हणतो “हा भाऊ
रिकाम्या हातानें नाहीं आला. त्यानें हिरवे पातळ आणले
आहे आणि निर्झराच्या संगीताच्या तोरळ्या आणल्या
आहेत.”

— साने गुरुजी : (सुंदर पत्रे)

दग जमूं लागले

दूर क्षितिजाच्या एका कोपऱ्यात तळहाताएवढा एक
काळा दग हट्टूच पाण्यातून वर टोकाचून पहाणाऱ्या माशा-
प्रमाणे हाडचाळ करीत होता. त्या दगाकडे मी कौतुकांनें
निरपून पाहूं लागलों. गुलामगिरीनें गाजलेल्या राष्ट्रात
एकाद्या एकाकी देशभक्तानें आपलें अस्तित्व धैर्यानें
दर्शवावे, तसा तो छोटा मेघ वाटला मला. मी पाहत
होतोच. क्षणाक्षणाळ त्याचा आकार वाढूं लागला. हा हा
म्हणता त्या माशाचें माजराच्या पिलात आणि त्या
काळ्या माजराच्या पिलाचें मोठ्या प्रचंड हत्तीत रूपांतर
झालें. तो काळा हत्ती पुढें पुढें सरकूं लागला. त्याच्यामागून
अनेक लहानमोठे हत्ती दिसू लागले. रानटी हत्तींच्या
कळपानें सारे आकाश व्यापून टाकले. आतां लवकरच
पाऊस पटणार, आपल्या सोडेंतून मरून आणलेले स्वर्गाचे
प्राणी छोटेमोठे हत्ती तपलेल्या पृथ्वीवर उफळून, तिच्या हात
करणार, या कल्पनेनें माझे मन आनंदित झालें.

— वि. स. रानडेकर (कुठ आहे तो मेघ)

गहिवरलेलें आकाश

वाहेर एकाएकीं प्रचंड वादळ सुरू झालें. धों धों वारा वाहत होता. आकाशांत अकस्मात् ढगावर ढग आले. एका क्षणापूर्वीं तेथें अनंत तारे चमचम करीत होते, आता एकहि दिसेना. प्रसन्न आकाश शतधारांनीं रडूं लागलें.

— साने गुरुजी : (कांति)

काळ्या ढगांचें छत

भाद्रपदाच्या पहिल्या दिवशीं आकाशांत पावसाचें अगदीं चिन्ह नव्हतें, उलट त्या दिवशीं सकाळीं पाऊस उडवणारें धुकें दरीतून निळ्या डोंगराना वाफारा देत होतें. परंतु त्याच दिवशीं संध्याकाळीं एक मोठा पांढरा ढग दक्षिणेच्या वाजून सारंग खिडीतून हळूहळू लोटत लोटत आला व डोंगराच्या अंगानें काळ्या कड्यापर्यंत पसरला. थोड्याच वेळात त्यानें काळ्या कड्याला दुपेटा बाधला व काडदरीच्या रानभागावर डोंगरकटवारीवर अंधेरी केली. काळ्या कट्यापासून वर भीमाशंकर व खालीं महाबळेश्वरपर्यंत एकाच काळ्या ढगाचें एक काळें छत तयार झालें. विजा, ढग, पाऊस, वारा यांनीं सद्यादिवर युद्ध पुकारलें. टपोऱ्या थेंबाच्या पावसाची एक मोठी सर सुरू झाली. पावसाचे थेंब इतके मोठे होतें कीं, पागोळ्यात पाऊस माईना.

— र. बा. दिघे : (सराई)

पर्जन्याचें आगमन

वाजत गाजत गर्जत येऊन त्यानें तापलेल्या कस्तुरीच्या काळ्या वावरात अमृताची बरसात सुरू केली कीं लाखों केंसले फुलल्याप्रमाणें मातीचा सुगंध पसरतो.

— र. बा. दिघे : (पाणकळा)

दगांचा तट

आमची होडी किल्ल्याच्या प्रवेशद्वाराच्या रोखानें निघाली. सकाळचा पाऊस आतां नव्हता; पण दगानीं सूर्यापुढें उगाच तट उभाखून ठेवला होता. अधूनमधून तो टासले आणि किल्ल्यावर प्रकाशाचा छोंडा ओते. पण पुढें तो दगाआड झाला कीं समुद्राच्या पृष्ठभागासह उदास-वाणा बने. 'तुष्टा रुष्टाः क्षणे क्षणे' अशी त्याची आणि त्याला उरसुकतेच्या डोळ्यांनीं पाहणाऱ्या आमची अवस्था होत होती.

— महादेवशासी जोशी : (मुरडचा जंजिरा)

पावसाळी आभाळ

एकदम गार वारा सुटला. पावसाचीं चिन्हे दिसू लागलीं. त्यानीं वर आकाशात पाहिलें तों दग गोळा होऊ लागले. जणू कोणी मोठा मेंढपाळ हजारों गेंड्या, बकऱ्या, कोंकरी घेऊन चाळला होता. त्या आकाशात मोठी सर्कस उतरली होती ? किती प्रकारचीं ही जनावरे ! सिंह आहेत, वाघ आहेत, घोडे आहेत, हत्ती आहेत, ससे आहेत, कुत्रे आहेत; रानटी व माणसाळलेलीं दोन्ही प्रकारचीं जनावरे तेथें होती. आणि ते पहा मुजग ! शेंकडों फगाचे भुजंग. मध्येच त्याच्या फणाने मणी जणू चमकून व डोळे दिपत. सर्कशीत सापाचेहि खेळ आहेत वाटतें ? कोणी गारडीहि सर्कशीत आहे वाटतें. सापाना अगावर खेळण्यास कोणी अमेरिकन थोरो त्या वरच्या सर्कशीत होता का ?

— सामे गुरुजी : (काति)

पर्जन्य-वृष्टीचे दृश्य

पावसाची शिमशिम सुरू होती. पण पश्चिम क्षितिजावरल्या एका पाटुरक्या दगाच्या आडून लक्षाकणारं सूर्य-विम्ब खिडकीच्या धूसर तामदानानं तळपत असलेल्या विनु-दीपाची आटमण देत होतं. त्याचा फिक्का प्रकाश अति-वृष्टीनं चिंय झालेल्या रुंदीवर पडून तिला विशोभित पाटुरता आली होती. त्या प्रकाशात टावलेल्या घरामरील पावसानं शेवाळून घुरसलेल्या कौलारात जो एकादाच नव्या कौलाचा छाल छाल रंग दिमे, तो एकाधा जुन्या मलिन वस्त्राला नव्या धाग्यानं वेलेल्या रफूसारखा वाटत होता.

— ग. ज्यं. माडसोलकर : (चदनवाडी)

पहिल्या पावसाची भेट

वापयात पाचूचा रोह रुजला. नीलमण्याना अंकुर फुटल्याप्रमाणे वेळीचे ताणे पसरले. इतक्यात मळवाचा एक पाउस पडला. जणू काय मोत्याचाच वर्षाव झाला. जिकडे तिकडे मातीचा सुगंध सुटला. गारीगार झाले. आधा मोहरास आला होता. त्याला हुशारी येऊन तो जोरानं बहरला. धमधमाट पसरू लागला. कोकिला ठायीं ठायीं आव्याच्या पालवीतून टाहो फोडू लागल्या.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

आपल्या पाणीदार डोळ्यातील अकल आणि आपल्या पिळदार मनगटातील जोर हे प्रत्येकाचं खरं सर्टिफिकीट आहे. तें विसरून साहेबाच्या सद्दीची चिटोरी तसविरीत बसविण्यात काय भ्रूषण आहे ?

— शि. म. परांजपे : (सर्टिफिकीट)

सकाळचा पाऊस

दुसऱ्या दिवशी सकाळ उगवली ती काळ्या टगांच बुरखा पांघरून. मधून मधून पाऊसहि गुलाबपाणी शिंपू लागला. पूर्वेला सूर्य उगवला होता हे निश्चित, पण टगांनी त्याच्या दर्शनांत व्यत्यय आणला होता. चैत्रांतला पाऊस म्हणजे आवडता पाहुणा. पण तो सकाळीच आल्यामुळे बेभरंवशाचे कूळ समजून आम्ही त्याची पर्वा न करतां मार्गस्थ झालो.

— महादेवशास्त्री जोशी : (मुरडाचा जंजिरा)

पावसाळ्याचे वर्णन

भृगू आणि आर्द्रा हीं दोन नक्षत्रे घरसून गेल्यामुळे आकाश किंचित् निवळले होते. समोवतालच्या खरखीत टेकड्यावर वर्षाळतूच्या सिंचनामुळे हिरवळीची रोमराजी घरारून उठली होती व काळव्याकांठची झाडी सगळी न्हाऊन निघाल्यामुळे तिच्या हिरव्या रंगाला मनोहर तजेला आला होता. दूर अंतरावर कुठे तरी पडत असलेल्या पावसाचे जे गर्द निळे पट्टे क्षितिजाच्या पश्चिम भागावर दिसत होते, त्यांतून सूर्याचे बिंब जेव्हां मधेच दृष्टीस पडे, तेव्हां स्वतःच्या मस्तकावर कोसळणाऱ्या स्वर्गगेच्या शोतांत पृथ्वी बुडून जाऊं नये म्हणून शंकराने दयार्द्र होऊन आपला तृतीय नेत्र तिला दटावण्यासाठी उघटला आहे कीं काय असा भास होई; व त्या दिशेने येणाऱ्या थंड वाऱ्याच्या झुलुके-बरोबर जो पाण्याचा एखादा दुसराच टपोरा येव अंगावर, मधूनच पडे, तो त्या दयाघनाचा करुणाश्रु असावा.

— ग. ज्यं. माडखोलकर : (अनथा)

पावसाची सर

अगदीं छत्रेक ऊन पडलेले दिसते बाहेर ! छत्री ही पदवी-प्रमाणे असते; म्हणजे अनेकदां तिचा उपयोग होण्याऐवजीं तिचे ओझे मात्र माणसाला व्हावे लागते, अशा कल्पनेने आपण तिच्याकडे तुच्छतेने पहात ऐटीने हात हालवीत घराबाहेर येतो; पण आपण चार पावले चालून जातो न जातो तोच पांढऱ्या शुभ्र मलमलीच्या सदऱ्यावर शाई ओतून घेणाऱ्या पोराप्रमाणे दिसणारा एक छोटा ढग हळूच आपल्या डोक्यावर येतो आणि भरभर पाण्याचे तुपार आपल्या अंगावर उडवून लागतो.

— वि. स. खांडेकर : (भाषण)

पावसाच्या सरांत

एवढा वेळ झिम् झिम् करणाऱ्या पावसाला जोर चढला. आटव्यातिडव्या सटसडाटांनी तो आम्हांला शोडपू लागला. हातांतल्या छत्र्या केवळ ' ओइयाला काळ ' ठरल्या. कपडे भिजून अंगाला विलगले. पावसाला भिऊन एकाद्या झाडाच्या आसऱ्याला जावे तर त्याचे ओथवले पावसाच्या घेंवापेक्षांही टपोरे. शेवटी एक एक पाऊल पुढे टाकीत राहावे हेंच श्रेयस्कर ठरले.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

कोणतोहि काम असो, त्यांत हृदय ओतले पाहिजे. तें मनःपूर्वक केले पाहिजे. एक टांका घालण्याचे असो किंवा महान् ग्रंथ लिहिण्याचे असो, पावलोपावली परिपूर्णतेचें स्मरण माणसाने ठेवले पाहिजे.

— साने गुरुजी : (क्रांति)

शेवटची शिम् शिम्

सरल्या पावसाळ्यांतली एक मिरल सर वाहेर शिम्-
- शिमत होती. अगदी निःशब्दपणें, हवेवरच तरळत, जणूं
नाइलाजानेंच कृत्तिकेच्या नक्षत्रासारख्या सूक्ष्म थेंबांचा एक
एक पुंजका खालीं....खालीं...घसरत होता. चार महिने
वाहून वाहून पावसाळ्या घारा पंढराळ्या होला, विमनस्क-
पणें वाळ्याला आलेलें काम चाडू ठेवीत होत्या. वाटा
वाहून, न वाहिल्यासारख्या करीत; झाडांची लमळसलेली
हिरवींगार पानेंहि त्यांच्याकडे टक्षच न दिल्यासारखें
करीत.

— कुसुमावती देशपांडे : (शिम्शिम्)

वेगानें येणारा लोंढा

छाल व गढूळ पाण्याचा एक प्रचंड लोंढा नदीच्या
कोरव्या पात्रातून, रंधा मारलेल्या लाकडाच्या ढळप्याप्रमाणें
शुंडाळत, अक्राळविक्राळ आवाज करीत, तोंड वासलेल्या
सापाप्रमाणें लोटत येतो. लोंढ्याच्या तोंडाशीं असलेली
पाण्याची भिंत खळखळ आवाज करीत, मुटपत पुढें सरकूं
छागली म्हणजे तिच्यांतून गयताच्या काळ्या, टरबुजे,
कॉलिंगर्दे, भेल्या, नदीच्या पात्रांत वाळत घातलेल्या मिरच्या,
गाड्या, बैल, शेंक्या-भेंक्या, क्वचित् माणसाचे मुडदे वरून
खाली व खालून वर जातांना दिसतात. नदीच्या पात्रांतील
लोक ' नदीला जीम पुटली, जीम पुटली, ' असा इतरांना
इमारा देत जीम घेऊन पळत मुटतात.

— र. वा. दिवे : (पागळ्या)

धवधव्याचें शब्द-चित्र

सकाळीं पाऊस थोडासा थांबला व धुकें नाहींसें झालें; तेव्हां काळा कटा व इतर डोंगर यांचें दर्शन झालें. धुक्याचा पडदा निवळल्यानंतर डोंगरावर पावसाचे काय परिणाम झाले तें दिसू लागलें. भैरव नेहमीपेक्षां दुपटीनें फुगला होता. दोन-दोन, तीन-तीन मैल लांबीच्या डोंगराच्या धशी कोसळून डोंगराचा भूगर्भ उघडा पडला होता. ते डोंगर, नरसिंहानें हिरण्यकशिपूचा कोथळा फोटल्याप्रमाणें रक्तवंवाळ दिसले. रक्ताऐवजीं त्यांतून तावड्या पाण्याचे प्रवाह निघाले होते. कोसळलेल्या डोंगराच्या दिगान्याखाळीं सागाचीं जंगलेच्या जंगलें गडप झालीं. ठिक्ठिकाणीं प्रचंड वृक्ष मुळातील माती बाहून गेल्यामुळें आडवे झाले होते. कैक डोंगर गर्भांत पाणी मुरून फुगले व त्याच्या वाजवा उकळून खाळीं कोसळतात कीं काय अशी तळच्या गावाना भीति पटली. कैक तास विळातून पाणी राहिल्यामुळें पुष्कळ साप विळातल्या विळात मरून गेले.

— र. वा. दिघे : (सराई)

धवधव्याचा ठेका

आम्ही सूर्यकिरणाकडे पाठ फिरवून पुढे निघालों-तोंच एकाएकीं सहस्रधाराचा धवधवा उसळत असलेला दिसला. उंचावरून स्वच्छ पाणी घट्ट झालेल्या मातीच्या भितीवरून कोसळतें आणि निनाद करतें-एक लय, एक ताल यात तें मग्न असतें. आजूबाजूला कोणी आहे कीं नाहीं हें पाहण्याची काय गरज ? काय होत आहे त्याची त्याला काय पर्वा ? धव धव धव धव अव्याहत चालूच आहे.

— आचार्य कालेळकर : (सहस्रधारा)

धवधव्याचें दर्शन

समोखून येत डाव्या टोंकाला ' राजा ' धवधवा अर्ध-
चंद्राकार शिल्लेवृज खाली उडी घेत होता. त्याचें पाणी
पावसाळ्यांतील चिखलानें कॉफी. रंगासारखें दिसत होतें.
पण जास्तीत जास्त पाणी राजाळच मिळतें. छाती पुळवीत
पुळवीत जेव्हां तो तीरासारखा सरळ खाली पडतो, तेव्हां
निसर्गाचो शक्ति किती अतुल आहे याची कल्पना येते.
' राजा ' धवधव्याचा विस्तारहि कांहीं लहानसहान नाहीं;
आणि त्याच्या दोनही अंगांस मोठमोठ्या मोठ्यांचे किती
तरी सर लोंबत असतात ! खरोखर हा धवधवा ' राजा '
या नांवाला पात्र आहे.

— आचार्य कालेलकर : (जोगचा धवधवा)

धवधव्यांतील इंद्रधनुष्यें

येथील इंद्रधनुष्याची शोभा अलकेश्वराच्या मनांतहि
' ईर्ष्या उत्पन्न करीत होती. मात्र ही इंद्रधनुष्यें स्थायी नव्हती.
वाऱ्याची लहर जरी दिशा बदले त्याचप्रमाणें सीकरपुंज
आपले स्थान बदलीत आणि इंद्रधनुष्यें, पार्वतीसमवेत
शंकरानें नाचावे तशी; इकडून तिकडे धांवत होती. क्षणांत
क्षीण होत तर क्षणांत मयासुराच्या प्रासादाची शोभा
धारण करीत. कर्मावरोवर जसे त्याचे फळहि येतें त्याप्रमाणें
प्रत्येक धनुष्यावरोवर त्याचें प्रतिधनुष्यहि आपला वर्णक्रम
वरोवर उलटा करून उपस्थित होत होते. आम्हीं स्थान
बदललें तर या सुरधनुष्यांनीहि आपलें स्थान बदललें:

— आचार्य कालेलकर : (जोगचा धवधवा)

धनधन्याच्या कडेचे पर्वत

चारहि प्रपाताचें जणू रक्षण करण्याकरिताच डाव्या व उजव्या अगाना दोन मोठमोठे पर्वत आहेत. उभ्या उभ्या ते आणखी वाय करणार ? प्रपाताची अखंड गर्जना प्रतिक्षणीं प्रतिध्वनित करित राहणें, इद्रधनुष्य धारण करणें व लहानमोठ्या वनस्पती अगावर लेवून रोमांचित होत राहणें हाच त्याचा अगिरन उद्योग होऊन वसला आहे ।

— आचार्य कालेलकर (जोगचा धनधवा)

लाल धनधवा

पाउस थागला तेव्हा सोनेरी उन्हात ' भैरव ' धनधवा काळ्या कट्यामून प्रचंड जयघोष करित खालीं काळ नदींत कोसळू लागला. त्याचे सोडेंत पाणी मावत नव्हतें. सोंड मोठी फुगल्यामुळे पाणी नीट पडत होतें माथ्यावरील तागडमाती वाहून आल्यामुळे सोंड लाळभटकझाली होती. त्या लाल सोडेंदर सोनेरी उन्हा पडून ती आणखी लाल दिसत होती ' भैरवाचें ' पाणी नेहमीं दुधासारखें स्वच्छ असान्याचें परंतु यदा अवजळ्या पाउस एकदम झाल्यामुळे भैरव लाळ ठिम्नू लागला.

— र. वा. दिवे (धराई)

डोंगरातलि प्रवाह

जेथे मेघ जाड येत नमत तेथे पर्वताच्या अगाअगातून वाहणारे स्वच्छ पाण्याचे पाट दिसत. पर्वतांनीं शेंकडों जानवींच घातलीं आहेत कीं काय असें वाटे. त्या पुरात ऋषींनीं श्रावण महिन्यात श्रावणी केटी होती वीं काय ?

— साने गुरुजी : (त्याग)

धवधव्याशीं खेळणारे पक्षी

प्रथम माझे लक्ष वेधले 'राजा'च्या गंडस्यळावर लोंबणाऱ्या मोत्यांच्या सरांनी आणि मग प्रलयकाली लोकांचे रक्षण करण्यास ज्याप्रमाणे शूर पाणबुडये उडवा घेतात, त्याप्रमाणे या धवधव्यांत चतुराईने घुसणाऱ्या पक्ष्यांनी. या पक्ष्यांना धवधव्यांच्या भीषण भव्यतेची कल्पनाच येत नसेल काय? किंवा ईश्वराने त्यांच्या हृदयांत इतका धोर सांठविला असेल? मला वाटते की आगंतुक पक्षी एवढे साहस करणार नाहीत. हे जोगवासी येथेच जन्म पावले होते आणि धवधव्याच्या पडद्याच्या सुरक्षित जलावरणांत वाढले होते. सिंहाचे छावे सिंहिणीला भिणार नाहीत. समुद्रांतील माशांना लाटांची मौजच वाटते. त्याचप्रमाणे हे जोगपुत्र जोगशीं खेळत असावे !

— आचार्य काढेलकर : (जोगचा धवधवा)

पावसाळ्यांतील शोभा

तळेगांवच्या पुढे गाडी सखल्यापासून चहू वाजंती पाण्याने तुडुंब भरलेली भातखाचरे आणि दूर दूर इमानी पहारेकऱ्यासारखे भरवृथीतहि स्थिर राहिलेले डोंगरदिसू लागतात. घाटांत मोठमोठे पांणलोट गर्जना करीत कड्या-कड्यावरून फोसळतांना दिसतात आणि कर्जतपासून कल्याणपर्यंतच्या तळ कोकणांत सपाट भूमिभागावर गुडघाभर पाण्यांत बुडून वर डोकें करून वांकुल्या दाखविणारे भातांचे डोंगर व हर्षाने माना डोळावणारे उंच तालवृक्ष यांची शोभा फारच सुंदर दिसते.

— ना. सी. फडके : (पाऊस)

गुहेतील जलधारा

माझे हृदय त्या धनधव्याच्या निनादाशीं एतानता प्राप्त होतें. इतक्यात उजनीकडील एका तटकल्या दरडीवरून पाण्याचे थेंब ओघळताना नजरेस पडले. जणू अत्यंत सौम्य आणि मृदु जलतरंग किंवा वृद्धगायन ! हीच खरी सहस्रधारा. एकीकडून आम्ही वर चढलों. तेथे एक खोल गुहा होती. मध्यभागी खात्रासारखा एक दगड होता. त्याला आम्हीं प्रेक्षिणा घातली. सगळीकडे सहस्रधाराचा पाऊस पडत होता. तो सगळा पर्यंत वितळतो कीं काय असे वाटत होतें. आम्हीं अगदीं मिजून गेलों. तासभर झपाट्यानें चाटून आल्यामुळे शरीर गरम झालें होतें; त्यामुळे हा मिजण्याचा आनंद काहीं औरच वाटला. किती यड होतें येयलें वातावरण !

— आचार्य कालेलकर (सहस्रधारा)

कड्यानें अडविलेला पाऊस

श्रावणाच्या सरीवर सरी पडू लागल्या. वाऱ्यानें हुडून हुडून भात मोठें होऊ लागलें. हिरवेगार भाताचे चोथे फुगले. जो डग येई तो काळ्या कट्याला अडके व पावसाची जमात दिल्याशिवाय पुढें जाण्याचें नाकारी. सत्र दिवस-भर पावसाची अवेरी येई. टापटाप करून पाऊस सत्र दिवस पडे. पानावरून पावसाच्या सरी ताडताड आवाज करीत. रात्री ओढे, धनधने धोंधों करीत.

— र. वा. दिघे : (सराई)

काजव्यांतील धवधवे

आव्याच्या फळावरून व शाडाच्या पानावरून काजवे इतके वसतात की, डोंगरावरून पाहणारास खाली हिरव्या उजेडाची पाणथळशाली आहे असे वाटते. त्याच्या उजेडाने दऱ्या चमचम करतात व पाणथळीतून हजारों वेडूक त्यांना खाण्याकरिता उड्या मारतात. डोंगरावरून धवधवे आवाज करीत कोमळत राहतात.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

पावसाची शादू

गार वारा सुटून पाऊस खाली उतरला म्हणजे भूमीला किती समाधान वाटते म्हणून सांगू ! वृक्षाची पाने एक-दम टाटवीत होतात, मैदानावरची सुकटेली हिरवळ तेजस्वी दिसू लागते; भूभागावरची खेदाची व उदासपणाची धूळ दगळी जाऊन तेथे ताजेपणा उत्पन्न होतो आणि दश-दिशात एक प्रकारचे मागलेय भरल्यासारखे वाटू लागते.

— ना. सी. फडके : (पाऊस)

सोन्याचा पाऊस

वाहेर वघा कसा सुंदर प्रकाश पडला आहे. पिरळा पिरळा प्रकाश ! असा नव्हता कधी पाहिला. सान्या आकाशाला जणू सोन्याचा मुळामा दिला आहे. वाहेर अगगात या. न्या भव्य देसाय. इगलाही दग सोठे दिसत नाही. शाडे वय कशी दिसत आहेत ! जणू सुरणाची घांष्ट होत आहे.

~ साने गुरुजी : (आस्तिक)

सरोवराकाठचीं झाडे

जिकडे पहावें तिकडे मोठमोठीं झाडे. जणू काय सृष्टीनें आपलें सर्वच वैभव दाखविण्यासाठीं बाहेर काढलें असानें. वनश्री आणि जलदेवता याचें मलिन होतें तेव्हा तेथें लक्ष्मी ही न बोलावताच जाण्याची. आम्ही तिसऱ्या प्रहरांत त्या सरोवराजवळ जाऊन पोहोचलों. किती तरी वेळपर्यंत त्या सरोवराच्या काठाकाठानें सहल केली. प्रत्येक कोपऱ्यातून सरोवराची शोभा वेगळीच दिते. रूपगर्भित झाडे सरोवराच्या आरशात आपलें रूप न्याहाळीत होती.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

सरोवराचें सौंदर्य

समोरच स्वच्छ व मधुरजलाचें सरोवर पसरलें होतें. त्याच्या भोंवतालीं हिस्वीगार झाडी लागून राहिली होती. त्यापैकी काहीं वृक्ष पुळानीं तरारले होते, काहींवर फळेहि दिसत होती, आणि काहींवर तऱ्हेतऱ्हेच्या लहानमोठ्या वेळी पसरल्या होत्या. त्यातूनच अनेक रंगाचे व जातीचे पक्षी वसून आपल्या मदकर्कश आवाजानें किलकिल करीत होते. काहीं आकाशात उच भरान्या मारून खेळत होते. याशिवाय एरंडादीनें राहणाऱ्या पक्ष्यांचे थपे भिरं भिरं करीत चारा मिळविण्याकरिता चारी दिशाकडे जात होते.

— ना. ह. आपटे : (रत्नगुप्ता)

दूरचा नदी-प्रवाह चांदीच्या प्रवाहासारखा दिसत होता. नदीला विश्रांति माहीतच नाही. सारखें वाहणें तिला माहीत. तिची प्रार्थना, कर्ममय प्रार्थना सारखी नसून नास सुरू असते.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

तळ्यांतील आकाश

मधून मधून पाण्याची लहानमोठी तळीं लागत होती. तळ्यात रंगीतरींगी टगांनी नटलेले आकाश स्नान करण्यास उतरल्यामुळे पाण्याची खोली अनंतपटींनी खोल भासत होती. कोठें कोठें चंचल कमलांमधून निःस्तब्ध वगळे तसे असलेले पाहून प्रभातवायूचे अभिनंदन करायची इच्छा होई.

— आचार्य कालेलकर : (दक्षिण-गंगा गोदावरी)

सरोवरावरील रंग

सरोवराचे कांठाकांठावरून पश्चिमेकडे पाहिले असतां भिन्न भिन्न रंग पाण्यावर पसरलेले दृष्टीस पडतात. जणूं एकाद्या अद्भुत कादंबरीत नवरस गुंफलेले असावेत तसे ! पायाखाळी दाट शेवोळी रंग जणूं क्षणाक्षणांत आपणांस निमंत्रण देत असलेला भासतो. पण त्यांतहि सगळीकडे सारखेपणा नाही. कोठे मेदीच्या पानाचा तर कोठे लिंबूच्या पानाचा हिरवा. अगदीं न्याहाळून पाहिले तर वाटतें की, तो पाण्याचा रंग नसून पाण्यांत खपलेले वेगळे विष आहे. जरा पुढे नजर फेंकली तर निराशेतून आशा प्रगट व्हावी तसा बदामी रंग दिसेल. पण त्या बदामी रंगांत धातूची चक्री आहे. आणखी जरा पुढे, आणि तोच रंग थोड्या फरकाने नारिंगी वतून सव्येचे उपस्थान करित असलेला दिसेल. टगाची जाभळी छाया जर मध्ये पडली नसती तर इकडच्या नारिंगी आणि पलीकडच्या सोनेरी रंगामधील सौंदर्य किती खुलून दिसले असतें !

— आचार्य कालेलकर : (संध्यास

ओढ्याचें गीत

प्रत्येक ओढ्याची निराळी गुणगुण, निराळा नाद ! एवढेच नहे तर तोच ओढा सर्वत्र तीच भाषा बोलत नाही. आपला खोड्यातल्या पद्या आहेना ? तो तिकडे मळीच्या शेताजवळ आला की निराळीच त्याची गुणगुण दगडावरून उड्या घेत येताना ती खो खो हसतो तर मग पुढे अगदी गभीर होतो जणू त्याची समाधि लागते मगचा तो अन्खळ, ग्यो खो हसणारा, उड्या मागणारा, गडबड करणारा तोच का हा प्रवाह ? परंतु मोठा लग्नाड हो केळकराच्या सान्नाजवळ शानपणा धारण करणारा हा प्रवाह पुढे ओढ्याच्या शेताजवळ गेला की गाणें म्हणू लागतो.

— साने गुरुजी (सुंदर पत्रे)

नदीचा पूर

ते पहा पाळणे वाहून येत आहेत ते रिक्ताने आहेत का त्यात कोणी आहे ? ती पहा मुळे आहेत त्यातून. मुळे हसत आहेत. मातेच्या निशाळ पाळण्यावर त्याचा छोटा पाळणा डोळत होता त्याच्या गरीब माताना त्यांना आदुळ्या-याला, जखळ ध्यायला वेळ नसे पध्देने ते काम उचलछे. कोठे जाणार हे छोटे पाळणे ? पद्मा त्यांना आपल्या महान् पतीकडे घेऊन जाणार रत्नाकराला ती सांगेल, ' ती पहा अनाय बाले. त्याच्या पाळण्यावर राधू नाहीत, मैना नाहीत, ही गरिमाचीं मुळे आहेत त्याच्या पाळण्यावर खेळणीं नाहीत. नाथ, मोत्याचे गेंद याच्या पाळण्यावर लाना. पोवळ्याच्या वेळाचे दोर करा. सुंदर सजवा हा याचा पाळणा.

— साने गुरुजी : (कावि)

नर्मदेचा साज

आज नर्मदामाईच्या घरी, काही तरी मंगल दिनाचा उत्सव होता. तिच्या प्रवाहाने आज आपले काळेभोर, अयाग स्वरूप पार फेकून दिले होते. पश्चिमाभिमुखी नर्मदा पूर्वेच्या क्षितिजाच्या काहीशा वर विळसणाऱ्या चंद्रप्रिंगापासून आज सोन्याचा साज घेऊन निघाली होती. आज तेथे नर्मदा नव्हतीच; पूर्ण चंद्रप्रिंगातून आज एक नवीनच सुवर्णगंगा उगम पावली होती. कुत्रेराच्या ऐश्वर्याने लवथरत्या लाटाना आपल्या पदावर नाचगीत केरड्या सलीबतेने वळणे घेत घेत ती वाहता होती !

— कुसुमावती देशपांडे : (दीपदान)

नदीतील दिव्यांची राग

काजव्याच्या स्फुल्लिंगाएवढा आपला प्रकाश घेऊन एकेक दीप डोलत डोलत निघाला की आपल्या भोंवताळच्या वीतभर लहरींना तरी व्यक्त स्वरूप देई, त्या अखड निळ्या प्रवाहातून त्यांना उचलून धरी. त्याच दिव्यांचे ते इवलेसे प्रतिबिंब आपल्या परीने नदीच्या अतरगात किती खोल खोल शिरायचा प्रयत्न करी. कित्येक दिवे पैलतीरावर जाऊन पोचले होते, तिथे ते विसावून इतराना आपली निःशब्द हाक देत होते. त्या लुटुपुटीच्या दीपस्तंभामुळे नदीच्या विस्ताराची, तिच्या गाभीर्याची आज जणू नव्यानेच जाणीव झाल्यासारखी वाटे. कित्येक दिवे त्या अखड वाहत्या जीवनाचे क्षितिजापर्यंत सशोधन करायला जणू निघाले होते !

— कुसुमावती देशपांडे : (दीपदान)

सागराची सृष्टि

समुद्र म्हणजे ठाव न लागणारे अपरंपार पाणी एवढेच आपण समजतो. पण ते समजणे अल्प आणि एकांगी आहे. समुद्र म्हणजे पाण्याग्याळची मित्रि, अगण्य, अद्भुत अशी एक वेगळी सृष्टि आहे. पाणी हें तिचें जीवन आणि तेंच आवरण.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

समुद्राची गर्जना

समुद्रावरून येणाऱ्या थंड वाऱ्याची हुळुळू लागनाच त्याचे निचारांनीं तापलेले डोळे शांत झाले. ते जसजसे समुद्राजवळ आले तसतसा हजारों माग चालत असलेल्या गिरणीसारखा आवाज त्यांना ऐकू आला. ती समुद्राची गर्जना होती.

— वि. स. खांडेकर . (काचनमृग)

तुफान वारा

मी एन्टी एन्टी वसून माझ्या आवडत्या खिडकीतून बाहेर पाहते, तेव्हा अलीकडे मधून मधून तुफान वारा वाहान अमर्तो त्या तुफान वाऱ्याने मारे सारीं झाडे पिंगा घाऱ्याला लागतात काळेफुडू दग दाही दिशानीं जणू सैराबेरा धावून येत असतात आणि ते शांत शांत दिसणारे तळ त्याच्याटि अन करगान खळवळ उडून साऱ्या शरीरभर लाटा उसळायला लागतात त्याच्या.

— निमाचरी शिखरकर : (विरलेल स्वप्न)

समुद्रकांठची सफर

समुद्रकांठचें एकादं खेडेगांव विश्रांतीला सर्वांत योग्य ठिकाण मी समजलों. अंधरणांत लोळत पडण्याचा कंटाळा येईल तेव्हाच उठावं, लहर लागेल तेव्हां पोहण्यासाठी समुद्रात शिरावं, डुवण्याचा कंटाळा आला की किनार्यावरच्या मऊ मऊ रेंतीत पडून जलपृष्ठावर नाचणाऱ्या मचल्यांची आणि आभाळाची अवीट शोभा पाहावी, तसें पडून राहण्याचा कंटाळा आला की पुन्हा पाण्यांत बुडी मारावी, किनार्यालगतच्या नारळीच्या झाडांखालून हवं तेचढं भटक्यावं, सपाटून मूक लागेल तेव्हाच जेरावं आणि यकटेल्या शरीरानं शोपेची मागणी केल्यावरोवर शय्येवर अंग टाकावं अशा मिजासखोर, लहरी, स्वच्छंद दिनचर्येची मौज काय वर्णावी !

— ना. सी. फडके : (पड्याळ)

सागर-किनारी

गोकर्णाची शोभा, त्याचें वैभवं, त्याचें प्रभुत्व, सगळें कांही या सागराच्या सान्निव्यामुळेच आहे. त्याचा तो उतरता किनारा भाग्यवंताच्या माळपड्यासारखा वाटतो. त्याची तांत्रूम रंगाची स्वच्छ वळू पायाखाली दावीत सारखे पुढे पुढे जावेसे वाटते. वैटक मारल्यावर पुढच्या भागाची 'धूलपाटी' वनविली की तिच्यावर कोणाकोणाचीं नामाक्षरे लिहिलीं जसा मधुरसंभ्रम पडतो. एकादी टेंकडी पुढे घुमून तिने किनारा तोटला की तिला कोसळून घालायला छाटाचा भगीरथ प्रयत्न चालतो. तो मोठा प्रेक्षणीय वाटतो.

— महादेवशास्त्री जोशी : (गोकर्ण-महानळेर)

सागराची सोवत

आम्ही निघालों होतों तो काय्ता मध्यान्ह होता. ग्रीष्म-
ताप अगातून घामाच्या धारा काढीत होता आणि खारा
वारा लागोपाठ त्या पुसूनही टाकीत होता. तावूस रेंतीच्या
नागमोडी रस्त्यावरून आमची गाडी घोंगावत चालली
होती. कधी उन्हातून तर कधी छायेंतून. डाव्या हाताला
हिरव्या झाडीचे साजरे डोंगर आणि उजव्या हाताला
लहूरत्या शुभ्र किनारीचा निळा दर्या, हे माझे चित्त द्विधा
करीत होते. एकादी टेंकडी आडवी आली की गाडीला
आरोह-अवरोह करावे लागत आणि तेवढ्यात समुद्र दृष्टी-
आट होई. पण तेवढी जवळीक फिरली की पुन्हा तो
डोळ्यासमोर पसरें. कधी टेंकड्याच्या पोटात धुसणारा,
कधी उंच खटकाना हुशा देणारा तर कधी पुळणीवर
छोळणारा. प्रत्येक वेळीं नवें रूप, नवा आविष्कार.

— महादेवशास्त्री जोशी • (गोकर्ण महाबळेश्वर)

सौंदर्याचे सागर

एका वाळूच्या उच्चय्यावर चढताच आपण दोन सौंदर्य-
सागराच्या सीमेवर उभ्या आहोंत अमें त्या दोर्धीना वाटलें.
उजव्या बाजूला हिरव्यागार भातशेतीने भरलेला मळा
झुलत होता, डाव्या बाजूला तेजस्वी सूर्यकिरणानीं नटलेला
समुद्र झुलत होता. वाऱ्याच्या झुळफेसरशीं एकीकडे
भाताची रोपें झुळझुळत तर दुसरीकडे जल लहरी सळसळत.
भाताना फुट्ट लागलेल्या लोंगराप्रमाणें लाटावरला फेस सूक्ष्म
दृष्टीने पाहणाऱ्या प्रेक्षकाला रमवू शकला असता.

— वि. स. खांडेकर : (काचनरुग)

समुद्रावरील रंग

आमच्या उजव्या हाताला किल्ल्याच्या वरच्या भागी सूर्याचे सुवर्णकिरण लाटावर स्वार झाले होते. तिकडचा जलरंग सोनेरी बनला होता. किल्ल्याच्या खालच्या अंगाला सागरावर फिकट हिरवी वर्णछटा पसरली होती. त्या रंगाची सचेतन काति डोळ्यांना मुरळ घालीत होती. तिकडील किनार्यावरचे माड अन् मुरूचे वृक्ष यांच्या हिरव्या रंगाला त्याने केव्हाच जिकून टाकले होते. दक्षिणेत कोराईलचा किल्ला धीरोदात्तपणे उभा होता. त्याच्या मागच्या अंगाला रेवदंड्याची वादशाही हिरवी असूनहि दूरत्वामुळे निळसर दिसत होती. पाठीकडे अलीबाग शहर माटांच्या शेंड्यांची छत्रचामरेभिरवीत उभे होते आणि उत्तरेस दूरवर समुद्राच्या कुशीत शिरलेल्या एका टेकटीच्या टोंकावर बोटींना मार्गदर्शन करणारा दीपस्तंभ विराजत होता. आणि त्याच्या अलीकडे किनार्याला लागूनच अलीबागची वेधशाळा माडाशी उंचीची स्पर्धा करित उभी होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (अलीबागचा पाणकोट)

समुद्रावरील चंद्रोदय

वद्यपक्षांतला मध्यरात्रीनंतरचा चंद्रोदय किती सुंदर असतो. निराशेने ग्रासलेल्या मनुष्याच्या मनांत आशा जागृत व्हावी, तशी ती चंद्रकोर दिसते. समुद्रावर हें दृश्य नेहमीपेक्षांहि अधिक मोहक वाटते असतें ! एकाद्या चातुर्गामने, काळ्या, पांढऱ्या, स्यामवर्णा, रंगभंगरा, रंगभंगरा, रंगभंगरा, तशा समुद्राच्या लाटा दिसू लागल्या होत्या.

— वि. स. खाण्डेकर : (मुखाचा शो)

समुद्रावरील लाली

सागराने आपला रंग बदलला. पूर्वेकडे जणू काय लाल-जामळ्या रंगाचा धबबवा कोसळत होता. आणि आश्चर्य हे की, पश्चिमेकडेदेखील याच रंगाचा पडसाद उमटला होता. मात्र पश्चिमेकडे आकाशानेच हा रंग जास्त उचलला होता. पूर्वेची प्रसन्नता वाहून लुगली. लाल रंगात चमकेची भर पडली. कुंडुमाचा सिन्दूर वनला, आणि माझ्या मनात आले, ' एक क्षणभर या लटा यात्रतील आणि जहाज स्थिर होईल तर किती छान होईल ! ' परंतु समुद्राच्या लटा आणि माणसाचे मनोरथ कधी धोवले आहेत ?

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

समुद्रावरील चांदणे

जोत्सना समुद्राच्या उसळत्या लटावर नाचत होती. गतकालाच्या स्मृति आणि भावि कालाच्या धिता या जशा उत्कट आनंदाच्या उर्मीत विखून जाव्या, तसा क्षितिज आणि समुद्र याचा लय झाला होता त्या चांदण्यांत. भरतीच्या पेंसाळ पाण्याने अद्याप न बुडालेले उंच खडक चांदण्याने उजळलेल्या आकाशातील टंगाच्या काळसर शकलासारखे दिसत होते.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (मंगलेले देऊळ)

समुद्राचा भयंकरपणा

दिव्याच्या किरणात समुद्र हजार फडा नाचविणाऱ्या नागासारखा भयंकर वाटला वल्ही पाण्यातून बाहेर निघाली की जो आवाज होई, तो ऐकून मृत्यु आपल्या जिभल्या चाटीत आहे, अशी कल्पना माझ्या मनात आली नि सारे अंग शहारले.

१ स. रुग्णदेवर : (मृताचा शोष)

वाळूचें नृत्य

वायुलहरीं बरोबर वाळूचे कण नृत्य करीत होते. दुरून दिसणारा किनाऱ्यावरील फेस ताक घुसलल्यानंतर वर येणाऱ्या लोण्याप्रमाणें भासत होता. समोर पाण्याचें ब्रह्मांड पसरलें होतें. आईच्या प्रेमाप्रमाणें अगर कवीच्या कल्पने-प्रमाणें त्याचा कुणालाहि अंत लागणें शक्य नव्हतें. फार दिवसांनीं प्रिय मनुष्य भेटलें म्हणजे हृदयांत जशा आनंद-लहरी उचंचळतात, त्याप्रमाणें समुद्रावरील विशाल लाटांचें दृश्य होतें.

— वि. स. खांडेकर (कांचनमृग)

वाळूचा खेळ

समुद्राच्या सहवासानें वाळवंटाहि नाचरें झालें होतें, म्हणूनच कीं काय वाळूचे वारीक कण एकमेकांचा पाठलाग करीत हवेंत धांवत होते. मूर्धकिरणांनीं समुद्राचें पाणी तरवारीच्या धारेप्रमाणें लखलखत होतें. लाटांची क्रीडा पाहण्याचा मोह वारुणीला अनावर झाला आणि शिवमंदिरा-कडे न वळतां त्या दोघीहि पाण्यांत जाऊन उम्या राहिल्या. पायाखातून शरझर नाहीशी होणारी वाळू, कड्यावरून उड्या टाकणाऱ्या लहान धवधव्याप्रमाणें दिसणाऱ्या लाटांच्या रांगा, लाटा विलान्याकडे आल्या म्हणजे बुरळ केसांप्रमाणें चालणारी त्यांची क्रीडा, पोलक्याच्या शालरी-प्रमाणें वाटणारा त्या लाटांवरील फेस, या सान्या गोष्टी किती वेळ पाहिल्या तरी नुकत्याच आपण पाहूं लागलों आहोंत असें वारुणीला वाटलें.

वि. स. खांडेकर : (कांचनमृग)

समुद्राच्या वाळूवरील खेळ

मऊ मऊ वाळूवरून धांवताना कुर्र कुर्र असा आवाज होई, पावले वाजली की कुरल्या पुटकन् इवल्याशा विळांत लपत, लाटा धांवत धांवत येत आणि पाणी उडवून सरकन् मागे जात, संध्याकाळी आभाळांत रंगीत सिनेमा सुरू होई.

— वि. स. खाण्डेकर : (मृगजळांतलें क्रम)

जलचरांचे खेळ

समुद्र आज मजवर प्रसन्न होता. आपल्या जामदार-खान्यांतील कांही अलौकिक चिजा त्याने आज मला दाखवायचे मनांत आणले होते. मध्येच एकादा मासा डोकें पाण्यावर काढी, आपले चांदीचे पोट लखलखन् दाखवी आणि शटकांत उलटा होऊन पुनश्च त्या उठावांत बुडी देई. माशाना बल्हवण्याचे पंख असतात हे मी पाहिले होते, पण एका विशिष्ट जातीच्या मासोळ्यांना उडण्याचेहि पंख असतात, हे दृश्य मला नवीन होते. भिंगुरटीसारख्या दोन मासोळ्या जोडीने पाण्यातून वर उटल्या आणि जोडीनेच पाच सहा हात उदर पुढे जाऊन पुन्हा जळात घुसल्या. दोन चार वेळां हा प्रकार मी पाहिला. आणि मग ठरविले की, यांना उडतां येत असले तरी ते सरळ रेपेत. आडवे-तिडवे उडण्याची कळ यांच्या पंखांत नाही. हरित-नील असें आणखी एका जातीचे मासे थव्या-थव्यांनीं हिंडतांना दिसत आणि बोटीचे ते अवाढव्य परचक्र अंगावर यायल्य म्हणून द्रुतगतीने दूर पळत.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

समुद्रावरील पक्षी

आगवोट खडकाळ भागांतून आंग चोरीत वाट काढीत होती, मधून मधून तरते दीपस्तंभ आणि कांहीं दगडांची डोकी पाण्यावर दिसत होती. किरी नांवाचे बरेच पक्षी समुद्रांत तियवर येऊन त्या दगडांवर गर्दी करून बसले होते. कवुतराच्या आकाराचा हा पक्षी वर्णानें शुभ्र सरा; पण त्याला अधिक आकर्षक करण्यासाठी विधात्याने त्याच्या पंखावर हळूच एक निळी कुंचली ओटली आहे. मानेवरचा तुराही तसाच शबल; पण तो मोराच्या तुऱ्याप्रमाणें उभा नसून मागच्या वाजूला झुकलेला दिसतो. हा समुद्रांत लांबवर जातो, कधी सागरपृष्ठावर धिरव्या घाळीत राहतो, तर कधी लाटांवर अलमद तरंगतो. त्याच्या सगळ्या हालचाली ऐटवाज असतात आणि त्या मत्स्यवेधासाठी चाललेल्या असतात.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

उन्हांताल समुद्र

संध्याकाळी चारचा सुमार असेल. आमची आगवोट निघाली. उन्ह सौम्य झाले होते. मंद-मंद वारा वाहात होता. सूर्याच्या पाण्यावरील चांदीसारख्या चकाकीमच्यें पिवळेपणा येऊ लागला होता.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

स्तुभ्यांत होणारा प्रत्येक बदल वाढीचा किंवा प्रगतीचा निदर्शक असला पाहिजे.

— अनंत काणेकर

लाटांची टक्कर

कित्येक लाटा तर त्या लांबलचक भिंतीशी टक्कर खाऊन तिच्या डोक्यावर पाण्याच्या मोठमोठ्या सरी उडविण्यांतच मग्न असतात. लाट येऊन आदळते, भिंतीवर चढते आणि भिंतीच्या उंचीची पर्या न करता निघून खाली उटी घेते. त्या होळीतील पिचकान्या दुरून आपल्याकडे धांवत येतात. तो अनुभव सर्वच प्रकारांनी उन्मादक असतो. त्या सरीतून व त्या इंद्रधनुष्यातून बाहेर फुटणारे व पसरणारे पाण्याचे तुपार सारे वातावरण गारीगार करून टाकतात. त्यांना असे वाटते की, हा लाटाचा महोत्सव पाहण्यासाठी आलेल्यांचे स्वागत करण्याची जबाबदारी त्यांच्या माथी पडली आहे.

- आचार्य काळेढकर : (लाटांचे तांडव नृत्य)

लाटांशी खेळणारे सोवती

तट-प्रदक्षिणा करीत असतां मी सहज एका बुरुजावरून बाहेरच्या अंगाला डोकावले, तर माझ्या दृष्टीला वेधच लागला. तेथे कांहीं धागदार खडक पाण्यांत मांडले होते. त्यांचा रंग प्रवाली होता. सागराच्या क्षुद्र लहरी त्यांच्या अंगावर वागडून मोत्यांचा चुरा पसरीत होत्या. त्यांच्या अंगाला जडलेले शेवाळ तंतुमय होतें आणि त्यांचा रंग अति हिखा होता. लाटांच्या आघातांनी ते शेवाळ हल्लवारपणे जोळें; पण जागा मात्र सोडीत नसे. एकाद्या पाठीसारखे ते खडकाच्या पाठीला धांस घेऊन बसले होते.

- पं. महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

समुद्रांतील किल्ला

आमचा रस्ता पुन्हा उजवा वळला आणि टेंकडीच्या माथ्यावर गेला. आम्ही तिथे उभे झालो आणि समोर अनंत जळाचा विस्तार लहस्तांना पाहिला. तिथेच तो सावित्री नदीचा सागरसंगम आणि त्याच संगमावरच्या जळांत तो जंजिरा किल्ला. जणू सरिता-सागराच्या प्रीतीचें एकमेव पुष्प ! लंब वर्तुळ आकाराचें एक सुंदर, रुबावदार शिल्प. जणू तें सागराच्या उदरांतच नागांनीं धडवले आणि तसेंच वर उचलून सागरपृष्ठावर निळ्या आभाळ खाली उभें केले. समुद्राची प्रत्येक लाट त्याला धटक देते आणि मागे फिरतांना खदखदा हंस्तते. त्याच्याभोवतीं सदासर्वदा धारोण दुधावर दिसतो तशा समुद्रफेणाचें शुभ्र कांतिमान् वलय मांडलेलेच आहे.

— महादेवशारी जोशी : (मुळचा जंजिरा)

किल्ल्याची जोपासना

सकाळीं सूर्याचा पहिला किरण त्यालाच सोनेरी मुलामा घायला धावतो आणि सायंकाळीं शेवटचा किरण त्याचाच निरोप घेऊन 'पुनरागमनाय च' अदृश्य होतो. दिवसभर सूर्यानें तापवायें आणि रात्रीं चंद्रानें निजवायें असा क्रम त्याच्या जन्नापामून चालत आलेला आहे. झुजतां झुजतां त्याला झालेल्या लहानमोठ्या जखमांवर वारा अचाप पुंजर घालीत राहिला आहे. रात्रीं तारामंडळाचा चांदवा पसरून 'आकाशमाउली' त्याला 'निज नीज भाड्या वाळा' म्हणत राहिली आहे. जंजिरा एकट्या सागराचा पुत्र नाहीं; तर पंचमहाभूतांचा पुत्र आहे.

— महादेवशारी जोशी : (मुळचा जंजिरा)

एकटें जहाज

सकाळीं सर्वांआधीं मी जागा झालों. त्यावेळीं अरुणोदय-
देखील झाला नव्हता. आकाशात जसा चंद्र चालत
असतो तसें आमचें जहाज एकटें एकटें पाणी कापीत चाल्लें
होतें. काय ती त्या वेळची शान्ति ! आगमोटीच्या
अतरातील यत्ररूपी हृदय जर आपले ठोके ऐकवीत नसतें,
तर बाहेरली शान्ति इतकी उठावदार झाली नसती.
चोहोंकडे जणू काय लोखंडाचा किंवा शिशाचा थड रस
पसरला असासा असा दर्या दिसत होता.

— आचार्य कालेलकर (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

रात्रीचा जल-प्रवास

रात्रीच्या काळोखात पडावात वसून बोटीकडे जाण्यात
मोठी गमत वाटते. पाण्यावर मधून मधून नाचणारे
दिव्याचे किरण, एका तालावर पाण्यात पडणारीं वल्ही,
दूर उभ्या असलेल्या बोटीवरच्या दिव्याचीं आरास-
आपण लहान होऊन एकाद्या अद्भुतरम्य सृष्टीत फिरत
आहों असा अशा वेळीं भास होतो.

— वि. स. खांडेकर : (सुखाचा शोध)

नौकेचें नर्तन

होडी सुरू झाली. तिची हालचाल एकाद्या नर्तकी-
प्रमाणें सुंदर होती. वल्ह्याच्या तालावर खळखळणाऱ्या
जलतरणाचे चाल पायात बाधून ती नृत्य करित होती.
एकाद्या वळणावरती चटकन इतक्या नाजूकपणें वळे कीं
तिच्यापेक्षा नर्तिकेची गिरकीसुद्धा कमी मनोहर वाटावी.

— वि. स. खांडेकर : (दोन प्रुव)

होडीचें वर्णन

आम्ही येत आहो हें दुरूनच पाहून तियला नित्याचा 'तारी' होडी घेऊन शुद्धे आलाच. काळ्या कपिलेसारखी त्याची ती चिमुकली एकसंध होडी आणि पंचपात्रीला शोभेशी पली असावी तशी तिची 'नाजूकनार' वल्ही. तो नावाडीही तसाच लहानसुरा. त्या पन्हाळांत त्यानें आम्हां चौघांना एकदमच बसविलें. भोजनाची पंगत बसवतात तसें नव्हे, तर एकाच्या पाठीशीं दुसरा अशा चढतीनें.

— महादेवशाही जोशी : (विनयदुर्ग)

लाटांची बेलबुट्टी

मी डेकच्या कठड्याजवळ जाऊन उभा राहिलों. जहाज असजसें डोलें तसतसें पाणी वर चढे आणि खालीं जाई. जिकडे पहावे तिकडे लाटा ! लाटा एकमेकींवर आदळल्या कीं त्यांच्यांतून फेस निघे. अंधारांत हा फेस चमकतो, आणि त्या चकाकीच्या वांकड्या-तिकड्या रेषा मिळून एक विचित्रच बेलबुट्टी दाखवितात.

— आचार्य फालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रचार)

नदीचा मार्ग

शत्रुंजीचीं वळणें पाह्यावयाचीं असतील तर तिचें रक्षण करणाऱ्या त्याच नांवाच्या डोंगराच्या शिखरावरून पाहून घ्यावी. सोन्यासारखें गवत उगवलेलें आहे, दूरदर गालिच्या-सारखीं शेते पसरलीं आहेत आणि त्यांच्यामधून शत्रुंजी आपली वाट काढीत हळूहळू वाहात आहे.

— आचार्य फालेलकर : (रेणुकेचा शप)

समुद्र व नदी

नदीचें पाणी शांत आप्रहानें समुद्राकडे वाहात असतें. इकडे आपली मर्यादा कधींच न सोडण्याविषयीं नांवा-जळेल्या समुद्राचें पाणी चंद्राच्या चियावणीनें घटकेंत नदीला वाट करून देतें, तर घटकेंत टक्कर देतें. नदी व सागर यांचा एकमेकाविरुद्ध सत्याग्रह चालत असताना अनेक प्रकारचीं दृश्ये पाहावयास मिळतात. समुद्राच्या छाटा नदीच्या पाण्याला तिरक्या कापीत जाऊं लागल्या म्हणजे पाण्याचा एक फवारा एका टोकापासून दुसऱ्या टोकापर्यंत धावत जातो. काहीं काहीं ठिकाणीं पाणी गोल गोल फिरून भोंवरे निर्माण करितें. सागराचा जोर घाबताच नदीचें पाणी मागे हटत जातें. दोन्ही बाजूच्या काठावर या फुगगाऱ्या पाण्याचा फार जोर असतो.

— आचार्य कालेलकर : (सागर-सरिताचा संगम)

दुथडी वाहाणारी नदी

जिकडे तिकडे पाणीच पाणी. लाडलाळ नाचणारें भीषण पाणी. फेस उसळत आहे, छाटा नाचत आहेत. शाटेमाडे मधूनच माझाप्रमाणें वर डोरी काढून जात आहेत. जणू नद्यानीं हिरव्या पाचूचे दागिनेच घातले होते. हिरव्याचीं हिरवीं कुडीं घातलीं होती. पाणी इतकें चढलें होतें कीं मोठ्ठमोठी उंच झाडे तींही वुडून गेलीं होती. जीं फारच उंच झाडे, त्याचा काहीं भाग गुंडाळला नव्हता. तीं उंच झाडे रक्तांबर नेसून तपश्चर्या करीत होती.

— साने गुरुजी : (कांति)

गोदावरी नदीची शोभा

राजमहेंद्रीजवळ गोदावरीची शोभा कांहीं वेगळीच दिसत होती. या ठिकाणीं जें मध्य वायव्य अनुभवास आले, तें काचितच दुसऱ्या कोट्याहि ठिकाणीं प्रकट झालेले पाहिले असेल ! पश्चिमेकडे दृष्टी फेंकली तों दूर-दूर टेकड्यांची एक सुंदर राग दिसली. आकाश ढगांनीं झांफुलें गेल्यामुळे कोठेंहि उन्हे पडले नव्हतें. करव्या मेघांमुळे गोदावरीच्या धूलिधूसर पाण्याचा करडेपणा अधिकच वाटला होता. मग भवभूर्तांचें रमरण कां होणार नाही ? खालवरच्या या काळिम्यामुळे एकंदर दृष्यावर वैदिक प्रभातकाळाची सौम्य सुदस्ता पसरली होती आणि टेकडीवर अवतरलेले कित्येक टक्के ढग तर अगदीं ऋषी-प्रमाणेंच दिसत होते.

— आचार्य कांलेलकर : (दक्षिण-गंगा गोदावरी)

आटलेल्या नदीचें खोरे

तें काळनदीचें खोरे दृष्टीला वेध लावूं लागले. नदीचा प्रवाह आटला होता; पण पात्र दिसत होतें. पावसाळ्यांत ढोंगरावरून खालीं घोघावणाऱ्या पाणलोटाने चर त्या नदीला जिथे जिथे येऊन मिळाले आहेत, तिथे तिथे त्याच्या खोलगट रुणा दिसत होत्या. पात्राच्या दोन्ही अंगाचे जमिनीचे पट्टे काळसर वर्णाने चक्याकत होते. कोठानीं शाकारलेल्या घराच्या छपरांत उजेडासाठीं गृहणून मध्ये हिस्वी वाचेचीं वळें बसवावीं, तसे त्या रुष्ण भूभागावर अधूनमधून हिरवे बुणगे शोभत होते.

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवटनवतीची राजधानी)

झऱ्याचे सूर

त्याची वासरी कंप काढू लागली. त्याचे वासरीतून प्रेमाने शंकारलेले नाद निघू लागले. शेजारून सराईच्या स्वच्छ पाण्याने निवळलेला झरा खळ खळ करून हेरि-ऑनेटच्या गळ्यात गळा घादून त्याला केव्हा साथ करू लागला हे त्याला कळलेमुद्दा नाही.

— र. वा. दिघे : (सराई)

झऱ्याचे संगीत

झुळझुळ पाणी वाहू लागले. एकाचा गायकाने आपल्या कंठातून बाहेर पडणाऱ्या मधुर स्वरात गुग होऊन जावे, त्याप्रमाणे त्या झुळझुळ आवाजाने पर्वतराजाची समाधि लागली.

— वि. स. खांडेकर : (जळलेला मोहर)

हिरवीं कुरणे

संध्याकाळचे फाटलेल्या ढगातून सरळ निघालेले सूर्य-किरण खळाटीवर पडले होते. त्या पिवळसर उन्धाने भात-शेती उजालली. हिरवीं कुरणे शोभायमान झाली. त्यातून चरणांच्या गुराचे रंग लावून स्पष्ट दिसू लागले. समोर एक डोंगर सातपरपर्यंत हिखट झाला होता. त्याचे रंग उन्हात गहिरे दिसत होते. त्याचे माथ्यावरच्या मैदानात व कच्च्याच्या अंगानी हिरव्या गरतात सोनटण्याच्या पिवळ्या फुलाचा समुद्र उसळला होता. आडवे उन्हा झाडाच्या पानापानातून रानाच्या अंतरंगात शिरले. राने हिरव्या प्रभेने मुळली.

— र. वा. दिघे : (सराई)

सृष्टीचा नित्यक्रम

सृष्टिदेवीने मात्र आपली कामगिरी दरसालप्रमाणे बजावली होती. भाताचा रंग दरसालप्रमाणे पिवळा होता. कुर इर्ची कुले दरसालप्रमाणे होती. कुळपांखरें दरसालप्रमाणे भाताच्या सुवासाच्या दरवळीनं उडत होती. होले, पाखे सराईच्या शांततेत धुमत होते. मोर ओरटत होते. बुलबुल, काळे पक्षी गात होते. चास तळपत होते. सराईचे निळें आकाश डोंगरावर वितळत होते.

— र. वा. दिघे : (सराई) :

पावसाने वाढविलेल्या वनस्पती

पश्चिम घाटांतील पावसाचे चमत्कार सुरू झाले. पायथ्यापासून डोंगर-माथ्यापर्यंत हिरवा समुद्र पसरला. घरांच्या, देवळाच्या भिंताडांवरून वनस्पति उगवली. आठ महिने शोपलेली शेवाळ झाडांच्या शेड्यावरून देखील जागी झाली. जिकडे पहाल तिकडे हिरवेंगार ! रान-सराईच्या आसपास असा एकाही रंग शिल्लक राहिला नाही, की तो डोळ्यांना खुपला असता.

— र. वा. दिघे : (सराई) :

धीट गवत

सर्वजण मोठमोठ्या इमारतींत आपआपल्या कामांत दंग झालेले असल्यामुळे सारे रस्ते खुले होतात. मानवी आसाचा संपर्कहि नसलेला पावसाळी वारा अनिर्वधपणे वागडूं लागतो. नुकतेंच वर मान करणारे कोंबळे गवत आपले पंख फडफडूं लागते, त्या सौम्य उन्हाने जणू धीट होऊन इकडे तिकडे पाहूं लागते, हसूं लागते. येऊन गेलेल्या सरीच्या येवांनी झाडे-पाने चमकू लागतात.

— कुसुमावती देशपांडे : (मध्यान्ह) :

शारदीय शोभा

सृष्टीचा शारदीय उत्पन्न सुरू झाला. आकाशाच्या निळ्या रंगाला विलक्षण गोभा चढली. चादण्या रात्री प्रिलक्षण मनोहर वाटू लागल्या. पक्ष्यांचा स्त्रीर प्रिहार पुनः सुरू होऊन त्याचे स्वच्छदी हर्षस्वर ऐकू येऊ लागले, आणि तिळ्याच्या व शेंडूच्या पुढाचे गडद पिरले आणि तावूम रंग इतन्तत पसरलेले दिमू लागले. मग हलकेहलके सूर्याची दिशा बदलली, वा-यात गारमा येऊ लागला. रानात दुसळी गस्त जिरुडे तिरुडे माजले हॉयला गारठा हळुहळू वाटला.

— ना. सी. फडके . (प्रवासी)

वसन्ताचे वैभव

वसंत ऋतु आग तसा गेला. ग्रीष्म ऋतूत रात्री लहान होऊन दिवस मोठे झाले, वा-याची दिशा बदलली, जलाशया-तील पाणी आटून गेले, आणि प्रखर मर्यतापान जमिनीला भेगा पडल्या पुढे आभाळात हलके हलके ढग जन्मू लागले, वादळी वा-याना सुरवात झाली आणि निवृत्तेचा कडकडाट होऊन वर्षावाळाम प्रारंभ झाला. रानोमाळ गस्त माजले, शेते उंच उंच वाढली, लहानमोठी झाड पळुव भारान आच्छादत झाली, मृदु आणि उग्र वासाना दाही दिशा दरमळून गेल्या, तापळ्या गलिच्छ पाण्यान नदी-नाले सजळले, आणि पखात चोची गुपसून कुठकुठणारे पक्षी ' वात्रा रे वात्रा आता ही दृष्टि ! ' अशी वरुण राजाला प्रार्थना करण्यासाठी चिन्चिगाट करू लागले.

— ना. सी. फडके : (प्रवासी)

वसंताचे स्वागत

आपल्या लाडक्या वसंताच्या पायाळा खडे बोचू नयेत, म्हणून सूर्याने जिरुडे तिरुडे गमताचे गाळिचे पसरलेले होते. तो झाडांच्या फायावरून नाचू लागला, तर त्याचे कोमट अंग खरचटेले, या भीतीने तिने सर्व वृक्षांच्या फाया नवपल्लरांनी आधीच झाकून टाकल्या होत्या.

- वि. स. खांडेकर : (फांचनमृग)

शिशिराची शोभा

शिशिर ऋतूचे अखेरचे दिवस होते ते. रात्री मोठ्या झोल्या. दिवस छान वाटत होते. कधी कधी कडक थंडी पडे. रात्री वाहणारा वारा गारठ्यात भरलेला असे आणि दुपारच्या वेळी कुठे तरी जोराची वावटल उठे. ती धूळ, पाचोळा, चिऱ्या काय सापडेल ते गोळा करून चक्राकार फिरून आकाशात घोडीशी उंच भरारी घेई आणि पुढे जाई ! गांवाच्या आसपास कुठे कुठे उम्या असलेल्या पिकांवरही पिवळा रंगच बहुतांशी पसरलेला दिसे आणि हरमन्याचीं टेंगणीं खुडपंच काय ती आपला काळसर दिखट रंग डोळांत दाखवीत. गांवातल्या आणि आस-मंतातल्या मोठमोठ्या झाडांच्या फाया पर्णहीन दिसत आणि आपल्या देहावरून गळलेली जुनी शुष्क पाने वाऱ्याच्या लोटाबरोबर घुळीत भिसळून इकडे तिकडे उडालेली पाहण्याच्या दुःखानं ते वृक्ष अधिनाच उदास झाल्यासारखे वाटत.

- ना. सी. फडके : (प्रवासी)

हिवाळ्यांतील दुपार

हिवाळ्यांतली दुपार तरी काय कमी मनोरम असते? त्या वेळच्या ऊबदार हवेची गोडी अस्सल सुखवाद्यांना देखील पटेल. तिचा आस्वाद घेत उन्हांत पटलें असतांना डोळ्यांना चारी वाजूंना जणूं समृद्धीची ऊब दिसूं लागते. हेमन्ताचें सोनें सगळीकडे पसरलेलें असतें. गव्हावर सोनेरी तांबूसपणा चढायला सुरुवात होते. कडूनिवाच्या पानांचें सोनें होऊन तीं गरागरा शिवाशिवी खेळत हिंइं लागतात. जसजशी शिशिराची कट्या ओसरूं लागते, तसतशा भिंग्यांच्या झाडांवर निव्वळ सोनेरी शेंगाच शेंगा लटकूं लागतात, तर पिवळ्या काचनाचें झाड एकेका फांदीवर एकाद-दुसरेच सुवर्णमय फुल घेऊन डोळं लागतें.

— कुसुमावती देशपाण्डे : (म

फुलवंतीची जादू

पळसांना, पांगाऱ्यांना व सावरींना ताचडीं फुलें इतकीं आलीं होती की त्यामुळे रान पेटल्यासारखें दिसत होतें. झाटाना धुरकट पाळवी आली होती. नव्या नवाळीचें राज्य सुरू झालें होतें. भिल्लाच्या गवताच्या व केंवळीच्या शोंपड्या रानांचे फटीतून लांब टोंगरांचे उतरणीवर किंवा टेकड्याचे माध्यावर दिसत होत्या; त्याचेसमोर उंच झाटांच्या गर्द सावळींत भिल्लाचीं पोरे वागडत होती व ओरडत होती. मोहाला फुलें आलीं होती. मोहाचे झाडा-खालीं आलें की, त्याचा मादक वास सायलीचें वासाला मारून टाकी.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

फुलांचे ताटवे

अंधुक चंद्र-प्रकाशांतहि त्या गोंडस टेंकड्यांच्या उता-
रावर गवताचा हिरवा रंग व 'हेदर'च्या रानफुलांचा
जांभळा-निळा रंग लपंडाव खेळतांना दिसत. मधूनच नदीचं
एकादं वळण चमकून जाई. वागेंत अतिशय नाजूक मोतिया
रंगाच्या व मधुर सुवासाच्या फुलांचे ताटवे ब्रह्मलेले असत.
त्या ठिकाणीं पहिलें किती तरी दिवस वाटे कीं लहानपणीं
ऐकल्या-वाचलेल्या अद्भुतरम्य कथांतील एकाद्या उद्यानांत
तर आपण येऊन पडलों नाहीं !

— कुसुमावती देशपाण्डे : (मध्यरात्र)

पिवळीं पानें

विशेषतः हिवाळ्याच्या शेवटीं व वसंताच्या पूर्वी या
रस्त्यावर फारच शोभा दिसते. पिवळीं, लाल, किरमिजी,
भुरकट बडाची पानें जाणान्यागेणान्यांवर जणूं अभिप्रेरुच
करीत असतात. टप, टप, टप; अगदीं हलुवारपणें गंमतीनें
खालीं येणारे हे देवदूत तर नसतील ! त्या पिवळ्या-
पिवळ्या पानांवरून चालत असतांना वाटें कीं, आपण
सोन्याच्या चुन्यावरून चालत आहोंत किंवा सोनेरी
फुलांवरून चाललों आहोंत.

— वि. पां. दांडेकर : (काळ खेळतो आहे.)

फुलांचे सुवास

संध्याकाळच्या सांजल्या रानाडोंगरावरून काळोख करूं
लागल्या. डोंगरमाथ्यावरचे कारवीचे मस्त मधु पराग
सुवासाच्या डोंवाप्रमाणें उळ्ले.

— र. या दिघे : (सराई)

कमळांचे तळें

निळसर पाण्यावर हळूहळू मिट्टू लागलेली कमळें टुंरुन तारकाप्रमाणें दिसत होती. मधून मधून पाण्यावर एखादा व्हान तरंग उठे आणि एखाद्या कमळाभोवतीं नाचे. जणू काहीं तो त्या वळीला लाटकेंपणाने म्हणत होता, 'कमळाताई, काय म झाल इतक रागवायला ? हा घे माशा पापा !' तळ्याच्या तीन वाजूना तीन टेकड्या होत्या. त्याच्या मध्यभागी हिरव्या कोंदणातल्या निळाच्या खऱ्याप्रमाणें तें तळें चमकत होतें.

— वि. स. खांडेकर : (दोन प्लव)

गुलाबाचे फूल

सकाळीं उठून खोलीचें दार उघटलें वीं एका ना एका झाडावर गुलाबाचें सुंदर फूल उमललेलें दिसे. पूर्वेकडल्या अरुणोदयाचें सूर्य सौंदर्य जणू काहीं त्या चिमुकल्या पुष्पाच्या हंसण्या पात्रळ्यात साठविलेलें आहे असा मला भास होई.

— वि. स. खांडेकर : (जळलेला मोहर)

गवताचें पातें

अगदीं साधारण गत होतें तें. त्याचें एकेक पातें वीतभर लात्र वाटलेलें एकाद्या पावसाच्या सरीनें ते चकाकत नव्हतें. दवमिदूनीं त्यावर मुकुट चढवला, नव्हता. सरळ, साधें, लपून गेलेलें एकेक पातें ! वाऱ्याची झुक येई, सर्व पातीं बरोबर वाकून एक निःशब्द लय आळवीत, पुनः पूर्वमत् कसली तरी वाट पाहात उभी रहात.

— कुसुमावती देशपांडे : (गवताचें पातें)

उन्हांत चमकणारा मोहोर

कडलिंगाच्या फुलांचे हिरवे-पांटे तुरे, आंब्याचा तांबूम-पिवळा मोहोर आणि चिचव्याच्या झाडाची पांढरी-पिवळी फुले, यांच्या रंगांच्या निरनिराळ्या नाजूक छटा त्या सौम्य उन्हांत मोठ्या मजेदार दिसत होत्या. त्यांच्या संमिश्र मादक गंधाने हवा दरवळून गेली होती व त्या हवेला कंपित करणारा कोकिलाचा भेदक सूर मधून-मधून कानांवर पडत होता.

— ग. त्र्यं. माडसोलकर : (नवे संसार)

उन्हांतलें सूर्यफूल

बेळीला दूरवर खड्या असलेल्या सूर्यफुलाचें स्मरण झाले. तिनें सळसळून खुणावले. पण विचारें सूर्यफूल पाहूं शकत नव्हतें ! काय व्रत वांट्याला आले होते येत्याच्या ! एकटे उन्हांत उभें रहायचें !— डोईवर घागर घेतलेल्यासारखें, अन् सूर्याची स्वारी झालेल तसें तोंड वेंगाडून पाहात रहायचें ! सूर्याला कधींदि दया येत नव्हती. त्याच्या धाकाने वाटीत वदल होत नव्हता ! नि फुल्यतहि वाढ होत नव्हती. अनेक बारक्या फुलांनीं भरलेलें नुसतें एक रंगीत तमक.

— अरविंद गोखले : (माहेर)

खोलीच्या बाहेर येऊन मी पाहिलें. कुणालाही ओळखूं येऊ नये म्हणून रजनीनें कृष्णरत्न अंगाभोवती लपेटून घेतलें होतें. मात्र इतकी दक्षता घेऊनही क्षणोक्षणी पृथ्वीकडे पाहून आपले हजारो डोळे भिचकावण्याचा मोह तिच्या अनामर होत होता.

रंग व गंध

कारवीच्या सुवासातून आता आणखी निरनिराळे सुवास येऊ लागले. आव्याच्या उहरण्याने कहर केला. त्याचे मागून पणशीच्या कुयऱ्याचा वास आणि त्यामागून उबर याचे राकट सुवास, मधून मधून सायलीचा नाजूक दरवळ निघे. कुडा, करवद व इतर जगलों झाडे यानीं पण वसत-पचमी सुरू केली ! शहाजहान बादशहाच्या बागेन असले सुगंध सुटले नसतील !

— र. वा. दिघे . (चरई)

सुगंधाचें साम्राज्य

पुसात आव्याच्या आप्ताळीला मोहराच्या टिऱ्या दिसू लागल्या म्हणजे सजलपुरात सृष्टिदेवीने सुगंधाचें फर्मान काढलें आहे असें वाटतें चौफेर सर्त्रीमुमरींचे बाग पुढू लागतात. स्वच्छ निळ्या आकाशाच्या पार्श्वभूमीवर डार्लिनीचीं फुलें डुलतात रानावनान आजूगजूला झाडाना बहर येतो. मळ्या मळ्यातून तळ्या-तळ्याच्या बाजूने सुगंध दरमळून राहतो. जिकडे तिकडे फुलाचा घमघमाट सुटतो व सजलपुरावर परिमलाचें वातावरण वसून राहतें जो द्वास ध्याल तो गयुक्त फुलाच्या सुवासानें जीव वेटावून जातो.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

कळीचें सौंदर्य

उप कालीं पुढू पाहणारी कळी किती पात्रि दिसते ! ती हळूच हसते व आपल्या अतरगतील सौंदर्य व सौरभ्य विनयानें वरमान करून त्या सूर्यनारायणाला अर्पण करते.

— साने गुरुजी : (कावि)

देवाचा वगीचा

सुंठ आणि बाबू माठ वर्षांनी फुलते, तर कारस सात वर्षांनी फुलते. यदा कारसीला बहर आला होता. कारस तुस्तीच फुटू लागली होती. गुलाब, चपक, बकुळ, जाईजुई, चमेली, राजाची बाग दखलून टाकली. कर्मींनी त्याची स्तुति गाडली आहे पण गरीब त्रिचारी कारस देवाजीचा वगीचा दणाणून टाकित होती.

— र. बा. दिवे : (सराई)

फुलाचें सौंदर्य

कारसीच्या मधुर मुमासातून त्याला झेंडूचा तिखट वास आला. कुण्याचे कडेने मलमलीचे गोडे लागून राहिले होते. तान्याच्या उजेडात झेंडूचे गेर गरी कळून उभे राहिलेले त्याला दिसले.

— र. बा. दिवे : (सराई)

बहरलेला पारिजात

सक्रम जमीन व चागळे खनपाणी मिळाले म्हणून पारिजातक चागला फोफायला होता. त्याला बहर आला होता. तो शततारकेच्या नक्षत्रगुंजाप्रमाणे डबरा होता.

— र. बा. दिवे : (पाणकळा)

फुललेली कळी

एके दिवशी सकाळी ती कळीफुटकी ! मीन मीनतें फुट सृष्टिरुडे वधन होतें; सूर्यारुडे वधन होतें, मिनयाने अर्धस्मन करीत होतें. थोडो मान वर, थोडो खाली, थोडे मिटलेले, थोडे उघडलेले ! किनी गोड गोड फुट !

— साने ग... (घडणुकां मळे)

प्रातःकाळची झुळूक

दिशा टक्करच उजळतील असें दिसत होते. प्रातः-
काळची गार वाऱ्याची झुळूक नवविचाराप्रमाणे पुनर्जीवित
देण्याकरिता टव्यात शिरत होती.

— प्रि. स. खाण्हेकर : (काचनम्)

वाऱ्याची झुळूक

मायळत्या सूर्याच्या नाजूक छटांनीं हें समोरच सगळ
पाणी रगून गेल आहे. त्याप्रमाणे वाऱ्याची एकेक झुळूक
किती हलुप्रमाणे तरगत जाते ! भोंवतालच्या बंधान्यात
अडकून पडलेल, गेवाळानें तस्त झालेल उदास पाणी-
देखील तिच्या स्पर्शानें उचळून येत, त्याच्यावर रोमाच
उभे राहतात. ती एकेक झुळूक काय सांगने त्याला ?
स्वातंत्र्याचा सदेरा देते ? आपलीच अतःशक्ति साटवून
बंधान्याच्या पलीकडे उडी घ्यायचा कानमंत्र देते ?

— तुसमावती देशपांडे : (अम्बराची भे)

गार झुळूक

चन्द्र आकाशात मध्यावर तळपत होता आणि त्याच्या
प्रभेनें सारी सृष्टि उजळून गेली होती वारा बहुतेक नव्हताच.
पण लहान मुलानें झोपेत टाकलेल्या उच्छ्वाससारखी त्याची
मधूनच जी एकादी झुळूक येई, ती चन्द्रकिरणात न्हाऊन
आल्यामुळेच की काय, गार गार वाटे. माळावरली निश्चेष्ट
असलेली शाडे त्या झुळुकेमुळे थोडीशीं हालचाल करीत
आणि, मग, असें वाटे कीं, सुपमेनें घुट झालेल्या, नष्टीची,
अद्याप काहीं पुरती शुद्ध हरपलेली नाही.

— ग. व्यं. माडसोलकर : (नवे सप्त)

झाडातील झुळूक

रानात जिरुडे पाहावे तिकडे शाळेमुटपे होती. गण्याची तान ऐकताच दुळ्याच्या रसिकाप्रमाणे वाऱ्याची झुळूक येताच या झाडाची पाने हलून, जणू वायू रसिक वृक्ष टाळ्या वाजून वायूच्या गायनाचे अभिनदन करीत होते. एका देशाच्या निशाणामादी गोळा झालेल्या अठरा-पगड जर्तीप्रमाणे निरनिराळीं झाडे त्या वनभागात खाद्याला खादा लावून उभी होती. मधूनच दिसणाऱ्या एकावा आव्यावर हिरवे घोम लटकलेले पाहून एकत्र खेळणाऱ्या बालकाच्या जमातीची कुणालाहि आठवण झाली असती.

— वि. स. खाण्डेकर. (वाचनमृग)

वनरपतीचे राज्य

हिरव्या पान-पाचोड्यातून सोने काढणाऱा किमयागार पश्चिमेकडील डोंगरावर कटू लागला जिरुडे तिकडे वनरपतीचा समुच्च झाला होता. राने, झाड्या, माळ, धशी, पट्ट्या, काढमेरा गमताने, पानांनी नाही तर वेळींनी गजगजल्या होत्या. कोठेहि तमूभर जागा वनस्पतीने मोठळी टेपिली नव्हती. ही हिरवी वनस्पति काही ठिकाणी विळळी तर काही ठिकाणी लाल पटली होती. झाडाचीं पाने झडण्याच्या वेळात होती गजताचे वीं गजत होते. शेतकरी भात काटीत होते. या दरीत अन्नत्रयाच्या निर्मितीकरिता विश्वकर्मा जणू एक मोठा यज्ञ करीत आहे असे दिसत होते.

— र. वा. दिघे : (सराई)

गवताचा गालिचा

आपल्या पाठीमागे पसरलेल्या मैदानाकडे ते पाहू लागले. तो काळसर हिरवा गालिचा पसरत क्षितिजाच्या रेषेत विरल झाला होता ते त्याच्याकडे निरखून पाहू लागले. मदशी वान्याची झुळूक येई. नुकत्याच मापळणाऱ्या चंद्र-फोरीच्या प्रकाशात तो सबंध गालिचा जणू पुढे क्षितिजाकडे सरळण्याचा प्रयत्न करीत आहे, असे दिसे. लहान लहान तृणांसारखून एकेक लाठ सरकत दिसनाशी होई.

कुसुमावती देशपांडे . (गवताचे पाते)

हिवाळ्यातलि पाने

आम्ही गेलो ते माघातले पानगळीचे दिवस होते. शिशिराने त्या कामावर वान्याची सक्त नेमणूक केली होती. तो झाडाची पिरळी पाने प्रथम मुळ्यात शडरीत होता आणि तेथून मग रानभर इतस्तत लोटीत होता. मात्र वान्याने एवढी छटमार करूनही झाडे मात्र अगदीच कफळक झाली नव्हती काहींची जुनी पर्णसपदा अजून थोडीमुत टिकून राहिली होती, तर काही वृक्षांच्या अगावर नव्या आरक्त लुमळुशीत पाळीचा साजही चटला होता.

- महादेवशास्त्री जोशी (शिवछत्रपतींची राजधानी)

पावसाने जिरडे निरुडे हिरवेचारकळून सोडले होते. श्रावणाच्या सरी मधून मधून पडत होत्या. राजरीच्या टिपुराने माळराने काळीजार दिसत होती. शेने वाऱ्यात डुलत होती. हिरव्या शोमेवर सध्याकाळचे पिरळे ऊन पळले की, भूरर स्वर्ग उतरला आहे असे वाटे.

- र. चा. दिघे : (पाणकळा)

झाडावरचा पक्षी

एक बाहिरी पक्षी आपला चिमुकला पिसारा उभारून आव्याच्या पादीवर थुईथुई नाचत होता. त्याने सप्त-सुराच्या रागदारीत गिरजीचा आलाप घेतला व पाते लवते न लवते तो सुरदिशी हवेत फिरकीचे रगण मारले व तो पुन्हा आपल्या जागेवर येऊन नाच करीत आलाप घेत डौलाने नाचू लागला.

— र. घा. दिग्रे : (सराई)

आव्यावरील कोकिला

दूर कोठे तरी आव्याच्या झाडावर उमून कोकिला त्याच्याशी लपटाव खेळत होती. आकाश व पृथ्वी या दोघामध्ये यावेळी आपले सौंदर्य प्रगट करण्याची जणू काय अहमहमिकाच लागली होती

— वि. स. खाण्डेकर : (काचनमृग)

पाखराचा थवा

चालता चालता डावीकडून सागरी पाखराचा एक थवा आज न करता आमच्यापुढे आला, क्षणभर खाली-वर असा नाचला आणि एकाद्या रागिणीच्या स्वरमालेच्या आरोहानरोहप्रमाणे 'उझीन' गनीने उन्व्या हानाच्या अंतराव्यात भरारला जिनी शिल्ल होती त्याच्या त्या सघात ! एवढी पापखू घोटाळले नाही की चुकते नाही. वाटले की, त्या मलयाशा शेंकटी पक्षिशरीरात एकच प्राण रेंवतो आहे.

— वि. स. खाण्डेकर : (अहं)

पहाटेचें वातावरण

मी अगावरचें पावळण फेंकून दिलें. उठलों व चूळ मराय्यामाठी खिडकींत गेलों. गार वाऱ्याची झुळूक अगावरून गेली. बाहेर स्फटिकासारखें शुभ्र चादणें पडलेलें दिसलें. कॉलेजच्या आगारातील वेळीवरील अर्धविकसित पुलाचा मधुर वास आला. समोरच्या पिंपळावरील पक्षाची किलखिल ऐकू आली. लाव कोठें तरी एका शोंपड्यात कोणी स्त्री गाणें म्हणून दळत होती. तिच्या गाण्याचा अस्पष्ट आवाज कानावर आला.

— ना सी. फडके • (कुलाब्याची दाढी)

उपःकालाची रम्यता

सिंदूरामधून सुमर्गाचा जन्म झाला. पश्चिम किनाऱ्यावरील सूर्यास्ताची शोभा आपण अनेक वेळा पाहू शकलों, परंतु सागर-मयनामधून लक्ष्मी निघावी तशी उदीयमान उपेची ववमान शाभा पाहाण्याचा आनंद काहीं औरच असतो. आकाश जसजसें हसू लागले, तसनशी समुद्राच्या मुखावर आनंदलज्जेनें पुष्पेच्या शिराची सख्या वाहू लागली. जणू काय दोन समयपत्क भित्रात घडा-विनोदच वाहू असावा.

— आचार्य काहेलकर (नजदेशचा प्रवास)

पहाटेचें निर्मळ चादणें सगळीकडे पडलें होणें. निळ्या टोपीवर शोभत्याच्या चमक्याप्रमाणें स्वच्छ जाळाशावर न्नीत होत्या.

— ना. ह. आपटे : (रत्नगुंता)

पहांटेची सृष्टि

शेताच्या वक्षःस्थळावर चंद्रिकेचे क्षीम वल्ल पसरले होते. तो शीतल अमृतमय प्रकाशरस शाडेमाटे मूकपणे प्राशीत राहिली होती. पश्चिमाकाशात कृतिका क्षितिजाखालच्या अयांग सागरांत सूर मारात्री न मारावी अशा संदिग्ध मनःस्थितीत दिसत होत्या. चंद्राळा मात्र विशेषशी घाई दिसली नाही. तो रोहिणीशी विरहापूर्वीच्या गुंजगोष्टी विश्रब्धपणे धोळत राहिला होता. सभोवतीच्या लोंगरांना आकाशमाउली दंवाविदुंनी कार्तिकरनान घालीत होती. ताजी, टवटवीत, प्राणमय, प्रकाशमय अशी ती पहांट होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (परशुराम क्षेत्र)

पहांटेची मोहिनी

पहांटेच्या त्या प्रशांत वेळीं सारी सृष्टि रजनीमातेला अगदी विलगून निजली होती. मधूनमधून ऐकू येणाऱ्या कोवड्यांच्या आरवण्याखेरीज दुसरा कुटलाहि आवाज ऐकू येत नव्हता. सूर्यविकासी वल्गुप्रमाणे विश्व जणू काय यावेळीं आपल्या पावळ्या मिटून बसले होते. शाडे, त्यांची पाने, पांखरे, दारे या सर्वांवर दुणी तरी मोहिनी-मंत्र घातला आहे की काय, असा भास झाल्यावाचून राहात नव्हता. पहांटेचा गार वारा एकाद्या भाटाप्रमाणे कसले तरी गीत गात गात कळिकांच्या कानाशी लागत होता; पण शोष पुरी न झाल्यामुळे त्या फक्त या कुशी-वरून त्या कुशीवर होत होला.

— वि. स. खांडेकर : (

सूर्यकिरणांची भूपाळी

सोनेरी सूर्यकिरण शेताच्या अंगारची धुक्याची दुर्लक्ष
हलकेंच वर करून रोपझाना ' उठा उठा हो सकळीक '
म्हणत होते. दंबाने न्हालेलीं कणसे वाऱ्यावर डुलत
होतीं आणि त्याच्यावरचीं पाखरेंही त्याच्यासंगें झुकत
होतीं. गाडीच्या धडधडाटानें रस्त्याच्या कडेचें एक भिरें
भुरंदिशीं उडालें खरें, पण रिकाम्या चोचीनें खास नव्हें.
त्याना आपल्याबरोबरच घट्यातल्या अजात-पक्ष
पिलाचीहि काळजी होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तुळजा मवानी)

धुक्याचा सागर

मी उजव्या बाजूला तोंड वळवले आणि थक्कलोच.
समुद्रच होता तो ! पण खान्या पाण्याचा नव्हें, तर
धुक्याचा. बसिष्टी नदीतून ते वर उठले होतें. तिकडची
सारी सृष्टि त्यानें अज्ञातात विलीन केली होती. ' वाढता
वाढता वाढे ' अशा क्रमाने तिकडचे डोंगरसुद्धां त्यानें
गिळीत आणले होते, कांहींचीं फक्त घोटभर शिखरें वर
उरलीं होती; पण त्यांचेही लक्षण ठीक दिसत नव्हतें.
अजून लाटांचे लोट धर उठतच होते. पृथ्वी जणू विरघळून,
वाष्परूप होऊन आपल्या, ' यौस् ' पतीला सर्वांगी खेव
घायला निघाली होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (परशुराम क्षेत्र)

सकाळीं अरुणाच्या छटेनें तिचें पाणी रंगूं लागलें
कीं, निळें पातळ सोडून ती गुलाबी पातळ नसली भाहे
असा क्षणभर भास होई.

— र. चा. दिवे : (रानजाई)

धुक्याची दुलई

डोंगराच्या कुसाडांतून व खोंदाटांतून धुकें वाहेर पडलें व त्याचे पांढरेशुभ्र पट्टे रानारानांतून धुसूं लागले. त्या धुक्यात प्रचंड वृक्ष, रानें, कडे व गिरि-शिखरें धोल-धोलतां अद्भुत झालीं. प्रथम पिंजलेल्या कापसाचा एक लांबच लांब पट्टा पसरला व थोड्याच वेळांत काळा कडा पायथ्या-पासून माथ्यापर्यंत पांढऱ्या दुलईत गुहूप झाला; जणूं कोणा योगीद्रापासून गुरुमंत्र घेत आहे.

— र. पा. दिघे : (सराई).

तलावाचें दृश्य

गौरीशंकर (भावनगरचा ब्रौर तलाव) तलावाचें दर्शन अचानक घडतें. आम्ही बगीच्यांत गेलों, झाडीचें सौंदर्य निराखिलें, चिनी मातीच्या तुकड्यांनीं बनविलेले निजीव हत्ती, घोडे, बाघ आणि सिंह यांची ऐट पाहून, झाडातून बागटणाऱ्या सजीव पक्षांचा कलख ऐकत ऐकत तलावाच्या कांठीं येऊन पोहोचलों. पायऱ्या चढूं लागलों. गार वान्याची झुळूक येऊं लागल्यामुळे मनास शांतता वाटूं लागली. तरीहि तलाव कसा असेल याची कल्पना येत नाहीं. अगदीं शेवटच्या पायरीवर पाय ठेवला म्हणजे जणूं एकाएकी आकाशाचा पट चिरून एकादी अप्सरांचे आपल्यासमोर अवतीर्ण व्हावी तसें सरोवराचें पाणी स्मित करीत आपणाकडे पाहतात असल्याचें दृश्य दिसतें.

— आचार्य कालेलकर : (संध्यास)

तुझे कमळ तूं फुलव. तुझा दिवा तुझे हातीं.

— साने गुरुजी

बालसूर्याचे दर्शन

इतक्यात बालसूर्याचा धुमट आगोळ करून पाण्यातून बाहेर निघाला. उगवत्या सूर्याच्या मित्रांवर एका विशिष्ट तरलता असते, जणू काय थडगार पाण्यामधून कापत कापत सूर्य बाहेर येत असतो. आणि पाण्यात जो प्रकाश पसरलेला असतो तो म्हणजे जणू काय सूर्याच्या शरीरास चर्चितेली वृष्णागरची उटीच घुळून गेलेली असते.

— आचार्य फाटेलकर (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

सूर्योदयाची शोभा

अद्यापि सूर्यमित्र दिसू लागलें नव्हतें. पण त्याच्या आगमनाच्या रथर्ती जणू काय झगझगीत जरतारी वऱ्याची मिठायतच पसरल्यामारखे वाटत होतें, व त्याची प्रभा सरोवसावर, वृक्षमेढीवर व चोहोंमातूस सारखीच पसरलेली.

सायंकाळचे रंग

टेंकडीवरचे सुंदर रंगाचे खडे ती गोळा करीत होती. धरानें तेथें मुक्त हस्तानें विखुरलेझीं तीं मागिक-मोर्ती । गोळा करीत होती. सूर्य मावळत होता. त्याचे सुंदर रंग पसरत होते. मावळल्या सूर्य. मोटार निघून गेल्यावर लळीचे लोट सुटतात; सूर्य निघून गेल्यावर सौंदर्याचा मुद्द पसरतो.

— साने गुरुजी : (कांति)

दृष्टीतील रंग-संगति

सायंसूर्याचें कळतें सौम्य ऊन या वेळीं पठाराच्या ांचसखळ भागांवर सर्वत्र पसरलें होतें. त्या तिरप्या वितकीत उन्हांत पठारावरील रेंताळ मातीचा कुठें गावूस, कुठें अंजिरी तर कुठें पिवळ्या रंग, पठारावर गडेल्या गस्ताच्या कुठें हिरवा, कुठें काडा तर कुठें रेखा रंग, टेंकड्यावरील पाप्राणांचा कुठें काळसर, कुठें तोंभळ्या तर कुठें लाल रंग व निरनिराळ्या प्रकारच्या गाटांच्या कुठें पोपटी, कुठें गर्द हिरवा तर कुठें निळमर रंग अशा नाना प्रकारच्या रंगठटा खुद्दून दिसत होत्या; व पश्चिमेकडील क्षितिजावर यावेळीं जे पांढरे, काळे, मस्मी, गुलाबी आणि पिवळसर रंगाचे दग सुस्तपणानें जागोजाग थवकले होते, तेहि सर्व सूर्यप्रभेनें उजळून गेलेले असल्यानें द्यावापृथिवीच्या वेगभूपेंत एक प्रकारची विचित्र रंगसंगति उत्पन्न झाल्यासारखी दिसत होती.

— ग. ज्यं. माडगोळकर (अनघा)

पावसाळ्यांतील सूर्यास्त

संध्याकाळ. जुकतेच मृग लागले होते; त्यामुळे पावसाळ्या सूर्यास्ताच्या प्रभेची नवलाई फुटून आली होती. ओडसर गवत, पुनः हसू लागलेली झाडे प्रसन्न पिवळ्या तेजाने चमकत होती. पक्षी विश्वस्तपणे आपल्या घरट्याकडे परतत होते. वेळेवर पाऊस सुरू झाल्यामुळे सर्व तऱ्हेच्या मंदीने त्रासून गेलेल्या गरिवाच्याहि चेहऱ्यावर आशेचा तजेला दिसू लागला होता.

— कुसुमावती देशपांडे : (भाऊ-भाऊ)

निरोप घेणारा सूर्य

आतां आमच्यासमोर सूर्यास्ताचा देखावा मांडला होता. दगांचे परचक्र निवारून सूर्यनारायण मोवळा झाला होता, पण तो खाली जाण्यासाठी, सागरांत बुडी मारण्यासाठी. आतां समुद्र आणि सूर्य यांच्यामध्ये फक्त एका विर्तीचे अंतर उरले होते, पण त्यात डोळेदिपवणारी प्रखरता उरली नव्हती. त्याच्या सहस्र किरणांचाहि संकोच झाला होता.

— महादेवशास्त्री जोशी : (अलीबागचा पाणकोट)

सायंकाळची छाया

तो गगनागणींचा दिवा मालवला. मादळतीच्या क्षितिजावर गुलाबाचे पाणी ओतले. थोडा वेळ त्या बाजूला वणवा ठागल्यासारखे दृश्य दिसले आणि मग हळूहळू पश्चिमही [वेप्रमाणेच दुर्मुख लागली.

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवरायाचा प्रताप)

सायंकाळी सागरकांठी

संध्याकाळ झाल्यामुळे कावळ्याचे यवेच्या थपे घरट्याकडे परत जात होते. जणू काही त्याची शाळा नुस्तीच सुटली होती. त्यापेळीं वाऱ्याने वाळूचे कण कमेमजेदार उडत होते. पाहणाराला वाटाये, त्याची धागण्याची शर्यतच लागली आहे. समुद्राच्या काटावरल्या रानगमताला का कशाला एक प्रकारचे मोठे फुल येते. ते सुरुळे कीं वाऱ्यावर इकडे तिकडे धावू लागते. तरी चारपाच फुले पाहून मला वाटले कीं, वाऱ्याच्या छहरी चेंडू घेऊन खेळत आहेत.

— वि. स. लाडेकर : (उस्का)

नदीवरील संध्याकाळ

जाई सुवर्णसीमेच्या पात्राकडे एकामतेने पाहात होती. सायंकाळात सुवर्णसीमेचा प्रवाह सौन्याच्या नागिणीसारखा वळसे घेत मैदानातून चालला होता. गाईवासरे गायरानातून परत येत होती. पक्षी घरट्याकडे टोळ्या करून उडत होते. पश्चिमेला वर्णाचा रंग पसरला होता. व त्यात शुक्राचा तेजस्वी तारा लखाखत होता.

— र. वा. दिवे : (रानजाई)

सव्येच्या आगमनामुळे शात शात होत जाणारी खगटी, दरीच्या कोचीकोचीतून रात्रीची छाया येत होती तेथपर्यंत पसरली होती. त्या किरे अशा खळाटीतून भातागवताचे, व रूच्या पुलाचे सुवास सुटले. कारवीचा मादरु गंध त्यांना रेटू लागला. भुगे गवतीपुलावरून बीणावादन करू लागले.

— र. वा. दिवे : (वराई)

सायंकाळचीं दृश्ये

वारा भणभणत आंत येत होता. त्याच्या प्रत्येक शोताबरोबर समोर जें पिंपळाचें मोटें थोरलें झाड होतें, त्याच्या पर्णशुद्ध फांद्या इतक्या जोरानें हेलकावत कीं, त्यांचा आवाज ऐकून मोटेचें पाणी धर्पदिशीं कोसळल्याचा भास होई. पिंपळाची जी एका जाड उंच फांदी डोंगराच्या सुळक्याप्रमाणे वर गेली होती, तिच्या टोंकाला आलेल्या पानांच्या झुजक्यातील आपल्या घरट्यात वमून घार आपला कर्करा भेदक आवाज काढीत होती. मारुतीपुढच्या मोकळ्या जागेंत आट्यापाट्या खेळत असलेल्या पोरांच्या आरोळ्या आणि पळीकटच्या बाजूला पोवाडे म्हणत असलेल्या लोकांचे 'रामा हो जी जी जी !' सूर, दिवस-भराच्या कावाडफुट्यानंतर मिळालेली सायंकाळीन विश्रांति किती मजेंत जाते, याची साक्ष देत होते.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (चंदनवाडी)

खेड्यांतील संध्याकाळ

संध्याकाळच्या अंधुक प्रकाशांत पोपडांचे हिरवे कळप हिरव्या झाडीतून दिसेनासे होत होते. कावळ्यांची व बगळ्यांची रात्री वसण्याचीं निरनिराळीं झाडे ठरलेलीं होती. तिकडे ते विश्रांतीकरतां चालले होते. बगळ्यांच्या माळा सात, पांच, नऊ अशा व्यस्त संख्येनें ठराविक व्यूहरचना करून येत होत्या. धनगरांचे हजारों मेंढ्यांचे कळप मेंढवाड्यांत परत येत होते. कळप मेंढवाड्याजवळ आल्याबरोबर तिकडे तिकडे 'बे बे' आवाजाचा हलकळोल उठला.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

सायंकाळचा आनंद

143640

जिकडे तिकडे रानांत पीक डुळत होतें. हवा अगदी स्वच्छ होती. धुळीचे कण किंवा धूर कुठेहि हवेत उडतांना दिसत नव्हता. संध्याकाळचें ऊन पिकांवर पडून सोने पिकवीत होतें. क्षणाक्षगाला सुखरु थंडी वाढत होती. गायरानें, मळे, वावरे संध्याकाळच्या प्रकाशांत उजळून दिसत होती. वाभळीच्या काटेरानांत पक्षी किलबिल करीत होते. सुप्रणींच्या (Tailor-birds) घरट्यांतून पिळें आपल्या आया आल्या किंवा नाहीत तें डोकावून पाहात होती.

— र. वा. दिवे : (पाणकडा)

रान-माळावरील संध्याकाळ

आतां संध्याकाळ जवळ आल्यामुळें सूर्य पश्चिम क्षिति-जाकडे झुकला होता. त्याच्या प्रकाशांत तांबूस रंगाची छटा पावयास लागली होती. वारा बंधनांतून मोकळ्या झाल्यामुळें जोरानें वहात होता. वाऱ्यानें हेलकावे खाणाऱ्या वृक्षशाखांच्या शोषाळ्यावर वसून चिमुकले पक्षी अस्तोमुख सूर्याकडे पाहून चिंव चिंव करीत होते. मधूनच वाऱ्याचा शोत आला कीं मळ्यांतील काळ्या मातीवरोघर चाळटेल्या चिपाडांचा मुसा घर हवेत उडून काहीं वेळ तांबूस सूर्य-प्रकाशांत चकाकत होता.

— ना. सी. फडके : (कुडाव्याची दांढी)

लहानपणीं जे ऐकावें, जें वाचावें, ते खरे वाटतें. सान्या जगावर आपली तेव्हां थळा असते.

— माने गुरु

मावळच्या उन्हातील डोंगर

आतापर्यंत डोंगरमाथे अस्पष्ट दिसत होते, ते जमळ आले आणि जमळूनहि ती प्रचंड पर्यंतची राग आम्हाला साजरी दिसली. मध्यान्ह थोडी काटली होती सूर्याची तिरकी किरण पडून, पर्यंताचे त्रिकोनी माथे व उतरणी उजळ दिसत होत्या, आणि दऱ्याचा गडद रंग अधिक उठून दिसत होता. सूर्य जसजसा कटू लागला तशी घाटावरची निळ्या पाटऱ्या टाया प्रकाशाची हालचाल अधिक विलोभनीय दिसू लागली.

सौ. कमळा फडके • (त्रिवेद्रमची स्तर)

सविप्रकाशातील रंगकाम

ती संध्याकाळची वेळ होती. सगळी दरी संध्याप्रकाशाने उजळली. रानाचे, भाताचे, गवताचे हिरवे, पोपटी, पिवळे रंग, काड्याचे, डोंगराचे निळे, जाभळे, काळे रंग त्या सोनेरी किरणात निरनिराळ्या रंगाचे उदाय करीत मिसळले. त्या सोनेरी उन्हात हिरवे रान सोन्यावर केलेल्या हिरव्या मिण्याप्रमाणे चमकत होते. दरीचे वर आकाशात निग्वारलेल्या टगाची खार पडली. पश्चिमेकडील एका लावऱ्या निळ्या डोंगरामागे मूढे मावळत होता. सविप्रकाश त्या निळ्या डोंगरामागून आगीच्या टोंगाप्रमाणे भटवला. तो सविप्रकाश निग्वारलेल्या ढगावर पडून रंगव्या, समुद्राला, उध्वाण, यावे व तो दरीच्या आखातात, शिरावा असा देखावा दिसू लागला.

— र. वा दिघे : (सराई)

सूर्यास्ताचा देखावा

सूर्यास्ताची वेळ झाल्यामुळे झाडाच्या पानांत आश्रय घेण्यासाठी थव्याथव्यांनी येणाऱ्या पक्षांचा किलकिलाट सारखा चालू होता. पिंपळाच्या पारावर जो तेल, शेंदूर फासलेला उघडावागडा मारुती उभा होता, त्याच्या दर्शनासाठी हातांत मिणमिग करणारी पणती घेऊन किंवा कणकेच्या दिव्यांची आरती पंदराखाटीं झांकून निघालेल्या वायकांची किनऱ्या कसण सुरांतलीं गाणीं कानावर पडत होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (चंदनगढी)

सायंकाळची शांतता

उघड्यावरच बांधलेली जनावरं तोंडांत धरलेल्या कटव्याचा आवाज करीत होती. त्यांच्या गळ्यांतलीं धुंगरं मध्येच वाजत होती. शोपव्यापाटीमार्गे वेळूचं लहानसं घेठ होतं. त्यांत वाऱ्याची लंकेर सळसळून वाजत होती. सान्या वस्तु शराशर अस्पष्ट व्हायला लागल्या होत्या. जणू फोणाची तरी चाडूल ध्यावयासाठी श्वसनक्रिया आवरल्याप्रमाणे दिशा स्तब्ध व्हायला लागल्या होत्या.

— ना. सी. फडके : (शंसावात)

सायंकाळची सृष्टी

अस्ताला जात असलेल्या सूर्याच्या फिक्या पिवळसर प्रभेचा लोट टिवाणखान्यांत पसरला होता. त्या प्रकाशांत समोरच्या एका नवीनच बांधलेल्या दुमदार वंगल्याच्या खिडक्यांची तावदाने लखलखत होती. झाडांच्या सांवल्या विखळून जाऊन अदृश्य होत होत्या आणि त्यांची पर्णराजी मात्र शपाट्याने काळवंडत चालली होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (नवे संसार)

आर्चाचा चन्द्र

ये निरतेज होऊन बहुतेक दिसेनाशीच झालेली
चंद्र मात्र आकाशाच्या मध्यभागी एकाच आपल्या
न-समयाची वाट पाहता बसलेला होता. रघाच्याकडे
हिले असतां सर्गातील एकाद्या देवाचा हा मुवर्णमयी रय
आहे की काय किंवा एकादा कांचनदेही राजहंस पक्षी
आकाशागंगेच्या स्वच्छ उदकामध्ये प्रातःस्नान करून
गोहत बसला आहे की काय असा मास उत्पन्न होई.

— शि. म. पराजपे : (शिवाजीचे पुण्यादवाचन)

ढगांतील चन्द्रकोर

पश्चिम क्षितिजावर तृतीयेची चद्रकोर गुरगुरणाऱ्या ढगाच्या रागातून वाट काढीत होती. तिचें सौम्य गुलाबी तेज डोळ्यांना मुखवीत होतें, क्षितिजाच्या या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंत मधूनच लखलखणारी वीज आपल्या तेज-स्ताटवानें टोळे दिपवीत होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

लखलखणारी चंद्रकोर

आजण महिन्यातल्या बुद चादण्याची धूसर रम्यता त्याच्यासभोवतीं पसरली होती. सायकाळीं जोराची सर येऊन गेल्यामुळे स्वच्छ झालेल्या पश्चिम क्षितिजावर जो एकच काळाभोर टग आता कडेपासून वरपर्यंत निमुळता होत पसरला होता, त्याच्या टोंकाशीं लखलखत असलेली चद्रकला पाहून, भगवान चद्रमौलीच्या भव्य जटाजूटाचें स्मरण होत होतें.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

मावळती चन्द्रकोर

तृतीयेच्या चद्राची निमुळती, पिपळसर कोर अगदीं बुडावयाच्या नेताला आली होती. भरतीमुळे वेगानें उसळत असलेले समुद्राचें निळें पाणी तिच्या गिऱ्ठान टाकण्यासाठीं धडपड करीत होतें जणू काही. त्या मावळत्या चद्रफलेचें सौम्य चादणें क्षणोक्षणीं फिकें पटत चालतें होतें, व त्याच्या मद प्रकाशात समुद्राच्या लाटा सर्पांच्या अंगांरील खवल्यासारख्या चमकत होत्या.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (भगलेलें देउळ)

आकाशाचा चन्द्र

नक्षत्रे निस्तेज होऊन बहुतेक दिसेनाशीच झालेली होती. चंद्र मात्र आकाशाच्या मध्यभागी एकटाच आपल्या अस्त-समयाची वाट पाहात बसलेला होता. त्याच्याकडे पाहिले असतां स्वर्गातील एकाद्या देवाचा हा सुवर्णमयी रय आहे की काय किंवा एकाद्या कांचनदेही राजहंस पक्षी आकाशागंगेच्या स्वच्छ उदकामध्ये प्रातःस्नान करून पोहत बसला आहे की काय असा भास उत्पन्न होई.

— शि. म. परांजपे : (शिवाजीचे पुण्याहवाचन सायंकाळचा देखावा .

आता सूर्य खूपच खाली उतरला होता. लहरत्या सागरावर त्याचा लांबच लांब प्रकाशपट्टा पसरला होता. हेमंत आपल्या शीताळाचा मंत्र जपू लागला होता. शाडा-माडांच्या छाया मुतासारख्या दिसू लागल्या होत्या.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग

नदींतील कमळ

जाईने श्रीकमळ दुर्गावरून खाली पुण्यसलिला सुवर्ण-सीमेत सोडले, ते राजहंसाप्रमाणे तरंगत तरंगत लांब पश्चिमे-कडे वाहात गेले. जाई त्याच्याकडे शून्य दृष्टीने पाहात राहिली. जाईने पश्चिमाकाशाकडे दृष्टि केली. वरुणाचलाच्या वाजूने वरुणाचे रंग पसरले होते व त्यांत वासंतिक प्रतिपत्-चंद्रलेखा अमृताच्या पाझराप्रमाणे चमकून होती.

— र. वा. दिघे : (रानजाई)

रात्रीच्या काळोखाचा प्रवाह उपःकाळच्या प्रकाशा-कडे वहात असतो.

— वि. वा. शिरवाडकर

झाडांतील कवडसे

त्या ठिकाणीं चादणे पटलें होतें असें म्हणण्यापेक्षा चादण्या पटल्या होत्या असें म्हणणेंच जास्त बरोबर होईल. कारण वृक्षाच्या दाट गर्दीतून चादण्याचे अनेक वारीक ठिपके इकडे तिकडे गिपडल्यासारखे त्यापेळीं भासत होते. आणि वृक्षाच्या खाद्या जशा जशा मदणें हालत तशा तशा या ठिपक्याच्या जागा बराबर बदलत, त्यामुळे यमुनेच्या प्रवाहातील लाटाप्रमाणें, त्या जागेंत पटलेल्या चादण्याच्या प्रकाशाच्या लहान-मोठ्या ठिपक्यांना सारखी आदोलनें मिळत होती.

— ना. सी. फडके . (अह्मा हो अकबर !)

चांदण्यांतील गोपुरें

मदुरा शहरातून फेरफटका करून आम्ही पुन्हा मीनाक्षीच्या मदिराकडे आलों. सकाळीं सूर्यप्रकाशात आम्ही गोपुराची शोभा पाहिली होती. आता चंद्रप्रकाशात ती पुन्हा पाहण्यासाठीं आम्ही आलों होतो. आकाशात चादण्याची कोवळी प्रभा फाकू लागली होती. त्या सतेज उजळ निळ्या पार्श्वभूमीवर चारी गोपुर अधिकच भव्य दिसत होती. चंद्रप्रकाशात मीनाक्षीच्या प्रचंड मदिराची शोभा 'स्वर्गीय वाटली. एक प्रचंड कलात्मक पुढ उभें असल्याचा भ्रम नेत्रांना झाला.

— सी. कमला फडके . (त्रिदशमची सफर)

आकाशापासून पृथ्वीपर्यंत चादण्यांचा सागर पसरला होता. समुद्राच्या तळाशीं बुडून गेलेल्या पर्यनाप्रमाणें टेंकडी दिसत होती.

— वि. स. खांडेकर : (काचनमृग)

चांदण्यांचा धवधवा

धव पक्षांतील चंद्र काळ्या कळ्यावर कैलासपर्वताच्या शिखराप्रमाणे झळकू लागला. काळ्या कळ्यावरून चंद्राचे किरण भैरवाच्या सोरीद्वन अशा रीतीने पडले होते की, चांदण्याचा एक वन आवाजाचा धवधवाच तेथे निर्माण झाला आहे असा भास होई.

— र. घा. दिघे : (घराई)

चांदण्यांचा मुलामा

वैशाखीच्या प्रखर चांदण्याने यावेळी सारे स्थिरचर अगदी उजळून गेले होते. एरवीं कठोर, निळसर दिसणाऱ्या डोंगरांच्या क्षितिजाशी समांतर असलेल्या शिखरशेजांनामुद्दां त्या धवल प्रकाशांत एक प्रकारची मृदु पांडुरप्ता आली होती. आकाशहि आपला स्वाभाविक नीलिमा टाकून देऊन इतके स्वरुट, शुभ्र आणि सतेज दिसत होते की, स्वर्ग-गंगेला पूर येऊन तिचा तेजोरस सान्या बावापृथिवीवर ओसंडला आहे की काय, असा भास होत होता.

— ग. ड्यं. माडखोलकर : (अनघा)

चांदण्याची जादू

संध्याकाळ होऊन गेली होती. दोघोह विश्रांतीकरितां ओढ्याच्या काठच्या एका प्रशांत जागी जाऊन बसलीं. वरून शुद्धपक्षांतले चांदणे अमृताचे तुपार उधळीत होते. त्यामुळे ओढ्याच्या वाजूच्या खडकांना संगमरवरी दगटांची आणि वामळींना पारिजातकाच्या झाडांची शोभा आली

— वि. स. राण्डेकर : (हिरवा चापा)

मूर्तिमंत प्रसन्नता

रात्र निरभ्र व चांदणी असल्यामुळे रस्त्याने जातांना तिघींचीहि मनं प्रसन्न झाली. आकाशांत चंद्र गात असून त्या गाण्याने केलेला व्रह्मानंदच चांदण्याच्या रूपाने पृथ्वीवर पातळत आहे असा त्यांना क्षणभर भास झाला. चमूचमू करणाऱ्या तारका जणू काही त्या स्वर्गीय गायकाचे गाणे ऐकून डुलतच होत्या. निराशेच्या विचाराची आठवण करून देणारे मेघ त्या गाण्याच्या सुरांनी अगदी पांगून गेले होते. त्या बदराजवळ आल्या तसतसें लाटांचे गीतहि त्यांना स्पष्टपणे ऐकू येऊ लागले.

— वि. स. खांडेकर : (कांचनमृग)

चांदण्यांतील दगड

पठारावर मध्येंच कुठें तरी उभ्या असलेल्या प्रचंड शिळा चंद्रकिरणांतले अमृत पिऊन सुस्त पडलेल्या आदियुगीन अजस्र धातुदाताख्या दिसत होत्या. पुनवेच्या त्या चंदेरी मायेत वरनुमात्राचे स्वरूप आणि स्वभाव ही दोन्ही जणू बदलून गेली होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

चांदण्यांतील वनश्री

जेव्हाहीचा चंद्र आता कळला होता. त्याच्या छाया-संकुल प्रकाशांत भोंवतालची वनश्री किंचित् उजळलेली पण श्यामळ दिसत होती. जणू चांदण्याचे शुभ्र-विरल दुकूल अंगावर घेतल्यामुळे तिची सांवळी कांति खुळून दिसत होती. वाऱ्याच्या गार झुळका सावल्यांशीं खेळत होत्या.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

चंद्रिकेंतील नदीकांड

जिकडे तिकडे शांतता पसरली असल्यामुळे यमुनेचा प्रवाह फारच गंभीर वाटत होता. चांदण्यांची किरणें पाण्यावर नाचत असल्यामुळे आकाशांतील अनंत नक्षत्रांचा पालस खालच्या पाण्यांत पडल्यासारखा दिसत होता. चांदण्यांमुळे अधिक उल्हसित झालेला एकादा जलपक्षी पाण्याच्या पृष्ठभागावरून आपली चौच चोरटेपणाने फिरवून पुनः उंच उडतांना मोठे व्हारीचे पण साधे मंजळ स्वर काढीत होता. चोरट्याप्रमाणे चंद्रिकेचा आस्वाद घेत घेत वारा अगदीं दबकत दबकत हवेत उड्या घेत होता. त्या मंद लहरीमुळे नदीच्या कांठची वारीक झुपे हाळल्यासारखी होत होती.

—ना. सो. फडके : (अळा हो अकबर !)

काजव्यांचें तेज

आकाशांत पावसाळी टग हत्तीच्या कळपाप्रमाणे जमा झाले होते. त्यांनीं रात्रीचा काळोख इतका गडद वेढा होता की, काजव्यांशिवाय कांही दिसत नव्हतें. शाटांवर काजवे, कमळांवर काजवे, पानांवर काजवे, रानजाईच्या वेळांवर काजवे ! आकाशांत नक्षत्रे चमकत आहेत, की काजवे लुकलुकत आहेत, कांहीच कळत नव्हतें. ~

चांदण्यांतील लाटा

आम्ही खाली उतरून वाकांवर जाऊन बसलों. चंद्र या वेळी मध्यावर आलेला होता. त्याच्या धूसर चांदण्यात सारी सृष्टि गुरफटून, धुरकटून गेल्यामारखी दिसत होती; त्या बंदिस्त समुद्राच्या लाटा, आवरून धरलेल्या भावना-प्रमाणे, जागच्या जागी उसळून लय पावत होत्या. कचित् एकाददुसरा अश्व जसा त्या भावनाच्या उसळीसरसा डोळ्यातून टिबकावा, तसे लाटांच्या धडकीसरसे त्याचे बिरळ तुपार अंगावर येत.

— र. त्र्यं. माडखोलकर : (भंगलेले देऊळ)

चांदणें व सुगंध

माही पौर्णिमेची रात्र होनी. शांत सजळपूरवर चांदीच्या रसाचा वर्षाव चालू होता. सुगंधाच्या दर्यात तुफान चालले होते. त्यात पारिजातकाच्या सुवासाची भर पडली होती. सर्व शेतकरी निद्रिस्त होते. नदीतील टिटण्या व विंचेनरील-उंभरावरील घुबडे मात्र जागी होती. तीं घू घू करीत होती ! खळ्यावरून पेटवलेल्या झगटी लावून दिसत होत्या. या सुवासाचा, या सृष्टीसौंदर्याचा चद्राशिवाय कोणी उपभोग घेन नव्हते. तो मात्र वरून रूप होऊन हंसत होता. त्याच्या भीतीने सामान्यानीं झाडांचे पाप धरले होते

— र. वा. दिवे : (पाणकळा)

आपण सुगंध दुसऱ्याच्या दुःखावर उभारणें यासारखें दुसरें पाप जगान नाहीं !

— वि. स खांदेकर

चांदण्यांतील नौकाविहार

चहू बाजूला इतके शांत आणि स्तब्ध होते, की शांततेच्या समुद्रांतच पटल्यासारखे मनाला वाटत होते. दोन्ही किनाऱ्यावरील झाडांमुडपांचा फार आल्हाददायक नाही व फार उग्र नाही असा एक विलक्षण मिश्र गंध येत होता. वारा अगदी मंदपणे वहात होता, आणि त्यामुळे उत्पन्न होणाऱ्या लहान लहान लाटांनी आमची होतीरी इतक्या सूक्ष्मपणे हालत होती, की तिच्यावरून जमिनीला सूक्ष्म स्पर्श करीत पावले टाकणाऱ्या कुशल नर्तकीची आठवण होत होती.

— ना. सी. फडके : (मुटाऱ्याची दांडी) >

चांदण्यांतील प्रवास

मन्येच गर्द झाडी लागली की, चंदेरी ठियऱ्याचं कलाबूत काम ज्यावर केलेलं आहे अशा काळ्यासांबळ्या बळावरून गाडी चालल्यासारखा भास होई. पत्त्याची किलविल हलके हलके मंदावत होती. सृष्टीवर पसरलेला चंद्रिकेचा थर अधिक दाट होत चालला होता. खच्छ निळ्या आभाळांत चांदण्या तुरळक दिसत होत्या. भोंगताळच्या वनश्रीवर चंद्रकिरणाचे झोत पडले होते आणि हिरव्या, पिवळ्या व चंदेरी रंगांच्या मिश्रणाचे सड जिंकडे तिकडे उघळल्यासारखे दिसत होते. गाडीला जोडलेल्या पांढऱ्यासफेत बैलांची अंगं चांदण्यांत चकाकत होती, व पोल्याच्या दिवशी रंगविलेल्या त्यांच्या शिंगांचा आतां जरा फिका झालेला लाटपणा शोभून दिसत होता

— ना. सी. फडके : (संसावात) >

मुलें-१९.	सरोवर-६०, ६१, ९५.
वाचन-२१.	त्रिया-१५.
वारा-२, ४४, ६४, ८८, ८९.	सौंदर्य-२०.
शिक्षण-४, १३.	सगति-१४.
शेती-२३, २४, २५, २६, २७, २९, ५७, ७८, ७९.	सध्याकाळ-९७, ९८, ९९, १००, १०१, १०२, १०३.
शेतकरी-२३, २४.	सयम-२२.
श्रम-१०, १२.	स्वच्छता-१४.
श्रीमती-१२.	स्वातंत्र्य-८, १७.
सत्य-१०.	स्वावलंबन-१२, २१, ४४, ५०.
सण-१०.	सृष्टि-२.
समुद्र-६ ४, ६५, ६६, ६७, ६८, ६९.	